

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник із судової практики
Європейського суду
з прав людини

Тероризм

Оновлено 31 серпня 2024 року

Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов'язань на Суд.

Видавців або організації, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: [«запит на відтворення або повторну публікацію перекладу»](#) для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. перелік [очікуваних перекладів](#).

Цей Посібник спочатку було укладено французькою мовою. Він регулярно оновлюється, дата останнього оновлення 31 серпня 2024 року. До нього можуть бути внесені редакційні виправлення.

Посібники із судової практики можна завантажити за посиланням <https://ks.echr.coe.int>. Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду у Твіттері за посиланням: https://twitter.com/ECHR_CEDH.

Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи, Європейським судом з прав людини та Верховним Судом (Україна) і виконано бюро перекладів «Профпереклад».

© Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2025

Зміст

Передмова	5
Вступ	6
I. Спостереження, яке проводиться службами безпеки.....	6
A. Встановлення втручання	6
B. Чи відповідає втручання правовим нормам?.....	8
C. Чи переслідує втручання законну мету?.....	8
D. Чи є втручання необхідним у демократичному суспільстві?	8
II. Перехід від стадії спостереження до активної фази.....	8
A. Екстериторіальна юрисдикція Держав	8
B. Позитивне зобов'язання захищати громадськість від терористичних загроз	10
C. Застосування представниками Держави летальної сили.....	11
1. Питання доказів	11
2. Зобов'язання Держави щодо застосування її представниками летальної сили	12
a. Нормативна база.....	13
b. Підготовка та відбір представників Держави.....	13
c. Підготовка операції.....	13
d. Контроль за операцією.....	14
D. Заборона жорстокого поводження.....	14
E. Арешт та затримання терористів або осіб, підозрюваних у терористичній діяльності.....	16
1. «Затримання та обшук».....	16
2. Затримання та «обґрунтована підозра»	17
3. Превентивне затримання.....	17
4. Таємне затримання.....	18
5. Правові гарантії для осіб, позбавлених свободи	19
III. Проведення кримінального провадження	20
A. Характер правопорушень.....	20
1. Характеристика та обсяг покарань і санкцій.....	20
2. Взаємодія з іншими статтями Конвенції	20
a. Стаття 9.....	21
b. Стаття 10	22
c. Стаття 11.....	24
B. Право на справедливий суд.....	24
1. Кваліфікація судів.....	25
2. Докази, отримані з порушенням національного законодавства та Конвенції.....	25
3. Докази під режимом секретності та проведення слухань у закритому судовому розгляді	27
4. Право на доступ до захисника під час утримування під вартою в поліції	28
IV. Різні заходи боротьби з тероризмом	30
A. Домашній арешт	30
B. Конфіскація майна	32

C. Відкликання ліцензії на мовлення.....	33
D. Розпуск політичних партій	34
E. Заборона залишати територію держави	35
F. Позбавлення громадянства.....	36
G. Заходи, вжиті в рамках міжнародного санкційного режиму	37
H. Вислання.....	39
V. Право на повагу до приватного та сімейного життя.....	41
1. Повернення тіл ймовірних терористів для поховання	41
2. Право засуджених підтримувати родинні зв'язки	41
3. Возз'єднання сім'ї та вислання з території Держави	43
VI. Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації.....	44
Перелік цитованих справ	46

Передмова

Цей Посібник входить до низки Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (далі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні рішення та ухвали, постановлені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо статті 1 Європейської конвенції з прав людини (далі — «Конвенція» або «Європейська конвенція»). Читачі зможуть ознайомитися з основними принципами у цій сфері та відповідними прецедентами.

Цитована судова практика була відібрана серед провідних, найбільш важливих та/або недавніх рішень та ухвал.*

Рішення та ухвали Суду слугують не лише для того, щоб вирішувати справи, передані на розгляд Суду, а й загалом для роз'яснення, захисту та розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними Сторонами («Ірландія проти Сполученого Королівства» (*Ireland v. the United Kingdom*), 1978, § 154, 18 січня 1978 року, серія А № 25, та нещодавно — «Єронович проти Латвії» (*Jeronovičs v. Latvia*) [ВП], № 44898/10, § 109, ЄСПЛ 2016).

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити в інтересах суспільства питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини та поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції («Константін Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) [ВП], § 89, № 30078/06, ЄСПЛ 2012).

Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструмента європейського громадського порядку» у сфері прав людини («Босфорус Гава Йолларі Туризм ве Тікарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*) [ВП], № 45036/98, § 156, ЄСПЛ 2005-VI, а нещодавно — у справі «Н. Д. і Н. Т. проти Іспанії» (*N.D. and N.T. v. Spain*) [ВП], №№ 8675/15 та 8697/15, § 110, 13 лютого 2020 року).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, і національні органи влади та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство таким чином, щоб забезпечити повну реалізацію прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї («Гженда проти Польщі» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, § 324).

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською та французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини. Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішень по суті справи, що були постановлені Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» указує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення Палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

Вступ

3. З моменту свого першого рішення у справі *«Лолісс проти Ірландії» (Lawless v. Ireland)*, (№ 1), 1960, Європейський суд з прав людини («Суд») мав нагоду ухвалити рішення у великій кількості справ, що стосуються тероризму.
2. Цей текст узагальнює цю судову практику, описуючи етапи будь-якої антитерористичної операції від фази спостереження й через арешт до каральної фази.

I. Спостереження, яке проводиться службами безпеки

Стаття 8 Конвенції

- «1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.
2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

3. З огляду на структуру цього положення, заявник, який скаржиться на порушення статті 8, повинен перш за все довести, що його претензія належить до категорії інтересів, які захищаються правом на повагу до його приватного і сімейного життя, до його житла та/або його кореспонденції. Що стосується заходів спостереження, це не складно. У принципі, хоча стаття 8 не є необмеженою за обсягом застосування, Суд визначає її обсяг та застосування досить широко (*«Узун проти Німеччини» (Uzun v. Germany)*, 2010, § 43).

4. Встановивши, що захід спостереження підпадає під дію статті 8, Суд повинен розглянути, чи призвели оскаржувані заходи до втручання у здійснення особою права, гарантованого статтею 8, чи вони були вжиті відповідно до позитивних зобов'язань Договірних Сторін. Дійсно, другий пункт статті 8 визначає умови, за яких органи влади можуть втручатися у здійснення захищеного права; таке втручання має переслідувати законну мету, «здійснюватися згідно із законом» та «бути необхідним у демократичному суспільстві».

A. Встановлення втручання

5. З поширенням нових технологій заходи спостереження набули різноманітних форм. Такі заходи майже завжди розглядаються Судом як втручання, хоч і з різним ступенем тяжкості, у право на повагу до приватного життя, до житла або кореспонденції відповідних осіб.

6. У цьому контексті перехоплення повідомлень (*«Аманн проти Швейцарії» (Aman v. Switzerland)*) [ВП], 2000 та *«Кеннеді проти Сполученого Королівства» (Kennedy v. the United Kingdom)*, 2010), обмеження таємниці поштових відправлень, кореспонденції та телекомунікацій (*«Класс та інші проти Німеччини» (Klass and Others v. Germany)*, 1978), прослуховування телефонних дзвінків із службових приміщень (*«Гелфорд проти Сполученого Королівства» (Halford v. the United Kingdom)*, 1997), спостереження за листуванням електронною поштою та використанням Інтернету (*«Копленд проти Сполученого Королівства» (Copland v. the United Kingdom)*, 2007) спостереження за використанням послуг обміну повідомленнями в режимі онлайн (*«Барбулеску проти Румунії» (Bărbulescu v. Romania)*[ВП], 2017), таємне прослуховування поліцією приватних приміщень (*«Аллан проти Сполученого*

Королівства» (Allan v. the United Kingdom), 2022), у рамках кримінального розслідування («*Веттер проти Франції» (Vetter v. France)*, 2005) встановлення звукового обладнання у в'язницях («*Віссе проти Франції» (Wisse v. France)*, 2005) використання пристрою, встановленого на тілі особи, для таємного прослуховування («*Геглас проти Чеської Республіки» (Heglas v. Czech Republic)*, 2007), зйомка заявника в поліцейській дільниці та трансляція запису на телебаченні («*Хмель проти Росії» (Khmel v. Russia)*, 2013), спостереження за допомогою GPS («*Узун проти Німеччини» (Uzun v. Germany)*, 2010), збереження відбитків пальців та профілів ДНК («*С. Та Марпер проти Сполученого Королівства» (S. and Marper v. the United Kingdom)* [ВП], 2008), а також обшук приміщень і вилучення комп'ютерних файлів й електронної пошти («*Сервулу е Ассосіадус – Сусієдаде де Адвогадус, РЛ та інші проти Португалії» (Sérvulo & Associados – Sociedade de Advogados, RL and Others v. Portugal)*, 2015) є типовими прикладами втручання органів влади у здійснення заявником права, гарантованого статтею 8 Конвенції.

7. Що стосується заходів таємного спостереження, у справі «*Класс та інші проти Німеччини» (Klass and Others v. Germany)*, 1978, де заявники (адвокати та судді) оскаржували відповідність вимогам Конвенції закону, який встановлює обмеження на таємницю листування, поштових відправлень та телекомунікацій, Суд погодився, що за певних умов особа може стверджувати, що вона є потерпілою від порушення, спричиненого лише наявністю таємних заходів або законодавства, яке дозволяє використання таких заходів, без потреби стверджувати, що заходи були фактично застосовані до неї. Іншими словами, відповідно до принципів, викладених у цьому рішенні, простого ризику достатньо для того, щоб стверджувати про статус потерпілого у відповідності до змісту Конвенції.

8. У справі «*Кеннеді проти Сполученого Королівства» (Kennedy v. the United Kingdom)*, 2010, Суд розвинув цей підхід, постановивши, що слід враховувати особливі причини, які виправдовують відхилення Суду у справах, що стосуються таємних заходів, від його загального підходу, який відмовляє особам у праві оскаржити закон *in abstracto*. Для того, щоб оцінити, чи може особа заявляти про втручання внаслідок самого лише існування законодавства, яке дозволяє використання заходів таємного спостереження, Суд мав розглянути наявність будь-яких засобів правового захисту на національному рівні та ризик застосування заходів таємного спостереження до цієї особи. Суд постановив, що якщо немає можливості оскаржити заявлене застосування заходів таємного спостереження на національному рівні, то широке занепокоєння та підозри серед громадськості щодо зловживання повноваженнями проводити таємне спостереження не можуть вважатися безпідставними. У таких випадках, навіть якщо фактичний ризик спостереження був низьким, існувала більша потреба у ретельному розгляді з боку Суду («*Кеннеді проти Сполученого Королівства» (Kennedy v. the United Kingdom)*, 2010, § 124).

9. У справі «*Роман Захаров проти Росії» (Roman Zakharov v. Russia)* [ВП], 2015, Суд встановив, що підхід, викладений у справі *Кеннеді*, надав йому необхідний ступінь гнучкості для вирішення різноманітних ситуацій, які могли виникнути в контексті ведення таємного спостереження, з урахуванням особливостей правових систем Держав-членів, а саме доступних засобів правового захисту, а також різних особистих ситуацій заявників («*Роман Захаров проти Росії» (Roman Zakharov v. Russia)* [ВП], 2015, § 172). Отже, заявник все ще може стверджувати, що він є потерпілим від порушення Конвенції, якщо він чи вона підпадають під дію законодавства, яке дозволяє використання заходів таємного спостереження (оскільки він чи вона належать до групи осіб, на яких поширюється це законодавство, чи останнє застосовується до всіх), і не мав (мала) засобів правового захисту, щоб оскаржити таке негласне спостереження. Крім того, навіть якби існували засоби правового захисту, заявник все одно міг би стверджувати, що він є потерпілим від самого існування таємних заходів або законодавства, яке дозволяє використання таких заходів, якщо він або вона змогли б довести, що через свою особисту ситуацію він або вона потенційно перебувають у ризику використання щодо них таких заходів.

В. Чи відповідає втручання правовим нормам?

10. Із судової практики випливає, що будь-яке втручання у здійснення права на повагу до прав, захищених статтею 8, повинно здійснюватися «згідно із законодавством». Для отримання додаткової інформації див. Посібник із судової практики зі статті 8¹.

С. Чи переслідує втручання законну мету?

11. Частина 2 статті 8 перелічує законні цілі, які можуть виправдати втручання у здійснення права на повагу до приватного і сімейного життя: воно повинно бути «необхідним в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання злочинам, захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб». У контексті боротьби з тероризмом таке втручання розглядається Судом як переслідування законної мети у відповідності до змісту цього положення, оскільки воно охоплюється міркуваннями національної безпеки, запобігання заворушенням та захисту прав і свобод інших осіб (див. *inter alia*, «Класс та інші проти Німеччини» (*Klass and Others v. Germany*), 1978 рік).

Д. Чи є втручання необхідним у демократичному суспільстві?

12. При визначенні, чи є втручання «необхідним у демократичному суспільстві», Суд враховує конкретні конкуруючі інтереси. У справах про тероризм державна влада повинна продемонструвати, що вона встановила справедливий баланс між здійсненням особою права, гарантованого їй згідно з пунктом 1 статті 8, і необхідністю у розумінні пункту 2 для того, щоб Держава вжила ефективних заходів з метою запобігання терористичним злочинам («*Мюррей проти Сполученого Королівства*» (*Murray v. the United Kingdom*), 1994, § 91). Обсяг оцінки «необхідності в демократичному суспільстві» описано в Посібнику із судової практики зі статті 8: право на повагу до приватного і сімейного життя².

II. Перехід від стадії спостереження до активної фази

А. Екстериторіальна юрисдикція Держав

Стаття 1 Конвенції

«Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі 1 цієї Конвенції».

13. Незважаючи на те, що юрисдикція держави-учасниці Конвенції, відповідно до змісту статті 1 Конвенції, в принципі обмежена її територією, дії, які здійснюються такою Державою або мають наслідки за межами її території, можуть за певних обставин вважатися здійсненням екстериторіальної юрисдикції (див., зокрема, «*Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства*» (*Al-Skeini and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2011). Для отримання додаткової інформації див. Посібник із судової практики зі статті 1³.

14. Судова практика вказує на те, що в певних ситуаціях Держави зобов'язані співпрацювати в міждержавних розслідуваннях. У справі «*Гюзелюртлу та інші проти Кіпру та Туреччини*»

1. Посібник зі статті 8 – Право на повагу до приватного і сімейного життя
2. Посібник зі статті 8 – Право на повагу до приватного і сімейного життя.
3. Посібник зі статті 1 – Зобов'язання поважати права людини.

(Güzelyurtlu and Others v. Chypre and Turkey) [ВП] Суд вперше постановив, що Держава-член, а саме Туреччина, порушила свої зобов'язання щодо процесуального аспекту статті 2, відмовившись співпрацювати з Кіпром і, зокрема, не надавши аргументованої відповіді на запити про екстрадицію, надіслані їй владою Кіпру. У цій справі, оскільки смерть родичів заявників сталася на території, яка контролюється Республікою Кіпр і знаходиться під її юрисдикцією, уряд Туреччини стверджував, що Туреччина не мала «юрисдикційного зв'язку» із потерпілими. Проте Суд вирішив, що юрисдикційний зв'язок насправді існував з двох причин. Перш за все, він встановив принцип, згідно з яким факт розслідування або відкриття кримінального провадження щодо смерті, яка сталася в іншій державі-учасниці, є достатнім для встановлення юрисдикційного зв'язку для цілей статті 1. Потім Суд постановив, що за відсутності такого розслідування чи провадження він має визначити, чи можна все ж таки встановити юрисдикційний зв'язок. У зв'язку з цим Суд вирішив, що навіть незважаючи на те, що процесуальний обов'язок згідно зі статтею 2, у принципі, застосовується лише до Держави, під юрисдикцією якої перебував потерпілий на момент смерті, «характерні особливості», притаманні цій справі, виправдовували б відхилення від такого підходу відповідно до принципів, викладених в рішенні у справі *«Ранцев проти Кіпра та Росії» (Rantsev v. Chypre and Russia)*, в якому, зокрема з огляду на той факт, що влада Кіпру не зверталася за будь-якою правовою допомогою до Росії, Суд визнав порушення Кіпром процесуального аспекту статті 2.

15. У сфері екстрадиції система європейських ордерів на арешт не суперечить Конвенції *per se* (*Піроцці проти Бельгії (Pirozzi v. Belgium)*, 2018). Коли Держава звертається за ордером на арешт, європейським або від Інтерполу, з метою затримання особи, яка знаходиться в іншій Державі, і остання виконує ордер відповідно до своїх міжнародних зобов'язань, Держава, що звертається із запитом, несе відповідальність згідно із Конвенцією за затримання цієї особи, навіть якщо це затримання було здійснено іншою Державою (*«Василічук проти Республіки Молдови» (Vasiliciuc v. Republic of Moldova)* 2017, §§ 23-24; *«Стівенс проти Мальти (Stephens v. Malta) (№ 1)*, 2009, §§ 51-54). Якщо ордер на арешт містить технічне порушення, яке органи Держави, що звертається із запитом, не могли помітити, остання повинна взяти на себе відповідальність згідно із Конвенцією за незаконний ордер на арешт, виданий органами влади відповідно до її національного законодавства та виконаний іншою Державою згідно зі своїми міжнародними зобов'язаннями (*ibid*, § 52). У принципі, коли національні органи влади покликані виконувати законодавство Європейського Союзу, зокрема в рамках видачі європейського ордеру на арешт, без будь-яких повноважень вирішувати на власний розсуд, та з урахуванням того, що Суд Європейського Союзу вже постановив рішення щодо дотримання основоположних прав про які йдеться, застосовуватиметься презумпція еквівалентного захисту (*«Босфорус проти Ірландії» (Bosphorus v. Ireland)*, §§ 156-157; *«Мішо проти Франції (Michaud v. France)*, § 103; *«Авотиньш проти Латвії» (Avotiņš v. Latvia)*, 2016, §§ 105-106). Однак, з його судової практики випливає, що Суд завжди має перевіряти, чи не застосовується принцип взаємного визнання автоматично та механічно на шкоду основоположним правам (*«Авотиньш проти Латвії» (Avotiņš v. Latvia)*, 2016, § 116). Якщо на національні органи влади подано серйозну та обґрунтовану скаргу про те, що захист прав, передбачених Конвенцією, був явно недостатнім, і що цю ситуацію не можна виправити відповідно до норм законодавства Європейського Союзу, органи влади не можуть утриматися від розгляду цієї скарги лише на тій підставі, що застосовують законодавство ЄС (*«Авотиньш проти Латвії» (Avotiņš v. Latvia)*, 2016, § 116; *«Піроцці проти Бельгії» (Pirozzi v. Belgium)*, 2018, §§ 59-64).

В. Позитивне зобов'язання захищати громадськість від терористичних загроз

Стаття 2 Конвенції

«1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

(а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

(b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

(с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

16. Статті 2 і 8 Конвенції покладають на Держави-члени певні позитивні зобов'язання щодо захисту громадськості від тероризму. Таке зобов'язання було вперше згадано в рішенні колишньої Європейської комісії з прав людини («Комісія»), *«Дюжарден та інші проти Франції» (Dujardin and Others v. France)* (ухв.), 1991. Щодо Суду, хоча обставини справи не стосувалися терористичної загрози, у справі *«Осман проти Сполученого Королівства» (Osman v. the United Kingdom)*, 1998, Суд постановив, що стаття 2 Конвенції за певних конкретних обставин може покладати на органи влади позитивне зобов'язання вживати превентивних оперативних заходів для захисту особи, життя якої перебуває під загрозою через злочинні дії іншої особи. Треба пам'ятати про труднощі, пов'язані із забезпеченням порядку в сучасному суспільстві, непередбачуваністю людської поведінки та необхідністю оперативного прийняття рішень щодо пріоритетів і розподілу ресурсів. Так, Суд постановив, що зазначене зобов'язання слід тлумачити таким чином, щоб не покладати надмірний або непропорційний тягар на органи влади. Насправді, Суд вважав, що не кожен заявлений ризик для життя може передбачати для влади вимогу Конвенції вжити оперативних заходів для запобігання реалізації цього ризику (§ 116). За таких обставин, коли заявник стверджує, що влада не виконала своє позитивне зобов'язання щодо захисту права на життя, Суд повинен з'ясувати, чи знала на той момент державна влада або повинна була знати про існування реального та безпосереднього ризику для життя конкретної особи чи осіб через дії третьої сторони, і чи вжила вона всіх необхідних заходів у межах своїх можливостей, які можна було б розумно очікувати для запобігання цьому ризику.

17. Суд застосував цю судову практику щодо запобігання тероризму у своєму рішенні у справі *«Тагаєва та інші проти Росії» (Tagayeva and Others v. Russia)*, 2017. Ця справа стосувалася теракту в школі в російському Беслані. Суд повторив судову практику *Османа*, вважаючи, що позитивне зобов'язання, про яке йде мова, може застосовуватися не лише до ситуацій, де вимагається особистий захист однієї або кількох осіб, заздалегідь визначених як потенційні жертви смертельної загрози, але й у випадках, де виникає зобов'язання забезпечити загальний

захист суспільства. Зауваживши, що інформація, отримана державною владою, підтвердила існування реальної та безпосередньої загрози життю, Суд постановив, що можна було обґрунтовано очікувати, що будуть вжиті певні превентивні та захисні заходи з метою виявлення, стримування та нейтралізації терористів якомога швидше і з мінімальним ризиком для життя. Насправді ж запобіжні заходи, вжиті у цій справі, були загалом неналежними. Суд дійшов висновку, що Держава-відповідач не виконала своїх позитивних зобов'язань за статтею 2 Конвенції.

18. Позитивний обов'язок Держави щодо захисту включає також охорону життя її представників, зокрема співробітників спецпідрозділів поліції, які беруть участь в антитерористичних та інших надзвичайно небезпечних операціях (*«Рібчева та інші проти Болгарії» (Ribcheva and Others v. Bulgaria, 2021)*).

С. Застосування представниками Держави летальної сили

Стаття 2 Конвенції

«1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

(а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

(b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

(c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

19. Щодо застосування сили правоохоронними органами Суд повинен тлумачити та застосовувати статтю 2 таким чином, щоб її заходи забезпечення стали дієвими та ефективними (*«Макараціс проти Греції» (Makaratzis v. Greece) [ВП], 2004, § 56*), з огляду на те, що Конвенція є інструментом захисту прав окремих осіб.

20. З пункту 2 статті 2 Конвенції випливає, що застосування правоохоронними органами летальної сили може бути виправданим за певних умов. Проте Суд повинен пересвідчитися, що застосована сила була «абсолютно необхідною», іншими словами, що вона була суворо пропорційною конкретним обставинам справи. З огляду на кардинальну важливість права на життя, обставини, за яких позбавлення життя може бути виправданим, мають суворо тлумачитися Судом (*«Маккерр проти Сполученого Королівства» (McKerr v. the United Kingdom), 2001, § 108*).

1. Питання доказів

21. Оцінюючи докази, Суд затвердив стандарт доведення «поза розумним сумнівом». Згідно із судовою практикою таке доведення може впливати зі співіснування достатньо вагомих, чітких та узгоджених між собою висновків або подібних неспростованих презумпцій факту. Крім того, рівень переконання, потрібний для досягнення певного висновку, нерозривно пов'язаний із специфікою фактів, характером тверджень і відповідним конвенційним правом, про можливе порушення якого йдеться (*«Натчова та інші проти Болгарії» (Natchova and Others v. Bulgaria) [ВП], 2005, § 147*). Отже, Суд має повне право оцінювати не лише прийнятність і відповідність, але й доказову вагу кожного представленого йому доказу. Крім того, при оцінюванні доказів Суд не обмежується формулами і робить висновки, що підтверджуються вільною оцінкою всіх

доказів разом з тими висновками, що можуть бути отримані з фактів і доводів сторін (див., *mutatis mutandis*, «[Мерабішвілі проти Грузії](#)» (*Merabishvili v. Georgia*) [ВП], 2017, § 315).

22. Як правило, тягар доведення зазвичай не лягає на ту чи іншу сторону, оскільки Суд розглядає усі наявні у нього матеріали незалежно від їхнього походження, й оскільки він може, за потреби, отримати матеріали за власною ініціативою. Тим не менш, з огляду на особливі обставини кожної справи, Суд уникає звернення до суворого застосування принципу *affirmanti incumbit probatio* (*той, хто щось стверджує, повинен це довести*). У зв'язку з цим Суд може з власної ініціативи запропонувати сторонам надати докази, які можуть підтвердити або спростувати подані твердження. Якщо, наприклад, Уряд-відповідач відмовляється надати такі докази, Суд може зробити висновки щодо достатності обґрунтування тверджень («[Яновець та інші проти Росії](#)» (*Janowiec and Others v. Russia*) [ВП], 2013, § 202).

23. Той факт, що Суд робить висновки з дій Урядів-відповідачів, є навіть більш важливим у справах, коли лише органи влади мають доступ до відповідної інформації та документів («[Тімурташ проти Туреччини](#)» (*Timurtaş v. Turkey*), 2000, § 66). Зокрема, у ситуації, коли особа трималася під вартою у відділі поліції, та якщо під час такого ув'язнення були спричинені тілесні ушкодження або смерть, існуватиме обґрунтована презумпція, а тягар доведення нестиме Уряд-відповідач, який повинен буде надати задовільне та переконливе пояснення («[Семах проти Франції](#)» (*Semache v. France*), 2018, § 71). Цей самий принцип діє і в ситуаціях, коли заарештований зникає під час перебування під контролем сил служби безпеки, навіть якщо немає прямих доказів того, що він був офіційно взятий під варту («[Таніш та інші проти Туреччини](#)» (*Taniş and Others v. Turkey*), 2005, § 160).

24. Аналогічно, у справах, пов'язаних зі збройними конфліктами, зокрема між силами служби безпеки та членами терористичних організацій, Суд застосував цей принцип до ситуацій, коли особи загинули, зникли або отримали поранення в зоні, що перебуває під повним контролем органів державної влади («[Аккум та інші проти Туреччини](#)» (*Akkum and Others v. Turkey*), 2005, § 211). У справі «[Мансуроглу проти Туреччини](#)» (*Mansuroğlu v. Turkey*), 2008, § 80, Суд зазначив, що в ситуаціях, коли через дії органів державної влади неможливо встановити точні обставини справи, Уряд-відповідач зобов'язаний надати задовільне й переконливе пояснення подій та вагомні докази для спростування тверджень заявника. У разі невиконання цього Суд міг би дійти висновку щодо обґрунтованості цих тверджень.

2. Зобов'язання Держави щодо застосування її представниками летальної сили

25. Згідно зі статтею 2 Конвенції летальна сила може застосовуватися тією мірою, якою це «виключно необхідно»: для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; з метою здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; або при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання. У судовій практиці підкреслюється, що термін «виключно необхідний» у статті 2 вказує на більш суворий критерій необхідності, ніж у виразі «необхідний у демократичному суспільстві» у відповідності до змісту статей 8–11 Конвенції («[Макканн та інші проти Сполученого Королівства](#)» (*McCann and Others v. the United Kingdom*), 1995, § 149).

26. Тим не менш, Суд висловився щодо усвідомлення труднощів, з якими стикаються Держави при захисті свого населення від терористичного насильства, визнаючи складність цієї проблеми («[Фіногенов та інші проти Росії](#)» (*Finogenov and Others v. Russia*), 2011, § 212). З огляду на ці труднощі, Суд розмежовує політичний вибір, зроблений у ході боротьби з тероризмом, який за своєю природою залишається поза межами такого нагляду, та інші більш оперативні аспекти дій влади, які мають пряме відношення до захищених прав. Критерій «виключної необхідності», викладений у статті 2, має застосовуватися з різним ступенем ретельності залежно від того, чи контролювала влада ситуацію та якою мірою, а також з урахуванням інших відповідних

обмежень, характерних для оперативного прийняття рішень у цій вразливій сфері («*Тагаєва та інші проти Росії*» (*Tagayeva and Others v. Russia*), 2017, § 481).

а. Нормативна база

27. Одним із головних обов'язків Держави щодо застосування сили її представниками є гарантування права на життя шляхом створення належної нормативної та адміністративної бази, яка запобігає вчиненню правопорушень проти особи та яка підтримується правоохоронними органами для попередження, припинення та покарання за порушення таких положень («*Макараціс проти Греції*» (*Makaratzis v. Greece*) [ВП], 2004, § 57). Ця нормативна база повинна забезпечувати систему належних та ефективних гарантій проти свавілля та зловживання силою («*Джуліані та Гаджіо проти Італії*» (*Giuliani and Gaggio v. Italy*) [ВП], 2011, § 209). Хоча судова практика розрізняє «звичайні поліцейські операції» та ситуації під час масштабних антитерористичних операцій, Суд все ж наполягає, що в рамках нормативної бази застосування летальної сили повинно залишатися під суворим контролем правил «виключної необхідності». Зокрема, це стосується оцінки загрози, яку становить особа, проти якої застосовується сила («*Тагаєва та інші проти Росії*» (*Tagayeva and Others v. Russia*), 2017, § 595).

б. Підготовка та відбір представників Держави

28. Крім того, відповідно до судової практики, уряди повинні відбирати співробітників сил служби безпеки з особливою ретельністю (див., *mutatis mutandis*, «*Абдулла Йлмаз проти Туреччини*» (*Abdullah Yılmaz v. Turkey*), 2008, §§ 56-57), та зобов'язані проводити відповідну підготовку співробітників цих сил з метою дотримання міжнародних стандартів прав людини та правоохоронної діяльності («*Макканн та інші проти Сполученого Королівства*» (*McCann and Others v. the United Kingdom*), 1995, § 211-213). У зв'язку з цим поліція повинна отримати чіткі та точні інструкції щодо способу та обставин, за яких вона має використовувати вогнепальну зброю («*Шімшек та інші проти Туреччини*» (*Şimşek and Others v. Turkey*), 2005, § 109). У своєму рішенні у справі, що не стосується тероризму, а саме «*Джуліані та Гаджіо проти Італії*» (*Giuliani and Gaggio v. Italy*) [ВП], 2011, Суд зазначив, що, коли це можливо, попереджувальні постріли повинні робитися перед будь-якою фактичною перестрілкою (*ibid*, § 177).

с. Підготовка операції

29. Планування та проведення антитерористичної операції є важливими для визначення того, чи не суперечило застосування сили положенням статті 2 Конвенції. У цьому контексті у справі «*Макканн та інші проти Сполученого Королівства*» (*McCann and Others v. the United Kingdom*), 1995, Суд постановив, що з огляду на важливість цього положення в демократичному суспільстві, він повинен ретельно перевіряти не лише дії представників Держави, які фактично застосовували силу, а й усі супутні обставини, серед яких і такі питання, як планування та контроль дій, що розглядаються. Суд мав, зокрема, оцінити, чи свідчать підготовка та проведення операції про те, що влада вжила належних заходів для мінімізації будь-якого ризику для життя особи та чи не допустила вона недбалості при виборі своїх дій (див., *mutatis mutandis*, «*Айвазян проти Вірменії*» (*Ayvazyan v. Armenia*), § 93). Суд також аналізує, чи був на той момент забезпечений баланс між цілями, які переслідувала влада, та засобами, що були використані для їхнього досягнення. У справі «*Гюлеч проти Туреччини*» (*Güleç v. Turkey*), яка стосувалася звинувачень у незаконному вбивстві силами служби безпеки під час немирної демонстрації та неспроможності провести належне розслідування обставин смерті, Суд визнав, що застосування сили могло бути виправданим. Проте він підкреслив, що в обставинах цієї справи не було досягнуто належного співвідношення між поставленою метою та застосованими засобами. Дійсно, жандарми стріляли бойовими патронами, оскільки не були оснащені кийками, щитами, водометами, гумовими кулями чи сльозогінним газом. Аналогічно, Суд вважає, що законна мета проведення правомірного арешту може виправдовувати ризик для життя людини тільки в

умовах виключної необхідності. Як правило, така необхідність не може бути обґрунтованою, якщо відомо, що особа, яку мають арештувати, не становить загрози життю або здоров'ю і не підозрюється у вчиненні насильницького злочину («*Какуллі проти Туреччини*» (*Kakoulli v. Turkey*), 2005, § 108).

Крім того, Суд допускає використання спеціальних сил із сильним озброєнням, що включає неконвенційну зброю, таку як потенційно летальний паралізуючий газ, якщо це необхідно для звільнення заручників з мінімізацією ризику вибухів («*Фіногенов та інші проти Росії*» (*Finogenov and Others v. Russia*), 2011, §§ 234-236). З іншого боку, у справі, коли спецпідрозділи, що брали участь в операції зі звільнення заручників, масово застосували зброю невибіркової дії, було визнано порушення положень статті 2 Конвенції («*Тагаєва та інші проти Росії*» (*Tagayeva and Others v. Russia*), 2017, § 609). За межами контексту боротьби з тероризмом застосування сил спеціального призначення може бути *per se* проблематичним з точки зору планування поліцейської операції («*Кастеллані проти Франції*» (*Castellani v. France*), 2020, §§ 58-63).

d. Контроль за операцією

30. Після свого рішення у справі «*Макканн та інші проти Сполученого Королівства*» (*McCann and Others v. the United Kingdom*), 1995, § 200, Суд постановив, що застосування сили представниками держави з метою досягнення однієї з цілей, викладених пунктом 2 статті 2 Конвенції, може бути виправданим, якщо воно ґрунтується на щирому переконанні, яке з поважних причин вважалось обґрунтованим на той час, але згодом виявилось помилковим (див. також «*Армані Да Сілва проти Сполученого Королівства*» (*Armani Da Silva v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, § 248 стосовно процесуальних зобов'язань). Крім того, інше рішення суду означало б покладання нереального тягаря на Державу та її правоохоронців під час виконання ними їхніх обов'язків, що могло б загрожувати як їхньому життю, так і життю інших осіб. У цьому контексті Суд зауважив, що не повинен підмінювати своєю оцінкою ситуації висновки поліцейських, які знаходилися на місці подій. Дійсно, якщо представники Держави використовували свою зброю з метою захисту себе від нападу та порятунку життя інших осіб, і якщо Суд переконується, що вони щиро вірили в існування такої небезпеки, він дійде висновку, що не було непропорційного застосування летальної сили («*Брейді проти Сполученого Королівства*» (*Brady v. the United Kingdom*) (ухв.)). З іншого боку, якщо обставини справи свідчать про те, що не було вжито необхідних запобіжних заходів під час планування та контролю операції, Суд визнає порушення умов статті 2 Конвенції («*Макканн та інші проти Сполученого Королівства*» (*McCann and Others v. the United Kingdom*), 1995, §§ 202-214).

31. Аналогічним чином, у випадках, коли відбулося національне провадження, до завдань Суду не входить підміна оцінки національних судів своєю власною оцінкою обставин, і, як правило, саме ці суди повинні оцінювати надані їм докази. Хоча Суд не зв'язаний висновками національних органів влади, зазвичай він вимагатиме переконливих доказів, щоб відступити від фактів, встановлених цими органами («*Юксель Ердоган проти Туреччини*» (*Yüksel Erdoğan v. Turkey*), 2007, § 87).

D. Заборона жорстокого поводження

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

32. Якщо висувуються звинувачення за статтею 3 Конвенції, Суд повинен застосувати «особливо ретельний аналіз» («*Ель-Масрі проти Північної Македонії*» (*El-Masri v. North Macedonia*) [ВП],

2012, § 155), оскільки заборона, про яку йде мова, є «цінністю цивілізації, тісно пов'язаною із повагою до людської гідності» («*Буїд проти Бельгії*» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], 2015, § 81).

33. Стаття 3 Конвенції не передбачає винятків, і жодні відступи від неї не допускаються у розумінні пункту 2 статті 15 навіть у випадку надзвичайної ситуації, яка загрожує життю нації. Навіть у найскладніших обставинах, таких як боротьба з тероризмом та організованою злочинністю, Конвенція абсолютно забороняє катування та нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання («*Гефген проти Німеччини*» (*Gäfgen v. Germany*) [ВП], 2010, § 87).

34. Жорстоке поводження має досягати мінімального рівня жорстокості, якщо воно підпадає під дію статті 3. Оцінка цього рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поводження, його фізичні чи психічні наслідки та, в деяких випадках, стать, вік і стан здоров'я жертви («*Ірландія проти Сполученого Королівства*» (*Ireland v. the United Kingdom*), 1978). Хоча питання про те, чи було метою поводження принизити або зганьбити жертву, є фактором, який слід враховувати, відсутність будь-якої такої мети не може остаточно виключити визнання факту порушення положень статті 3 («*Свінаренко та Сляднев проти Росії*» (*Svinarenko and Slyadnev v. Russia*) [ВП], 2014, § 114).

35. Жорстоке поводження, яке досягає такого мінімального рівня жорстокості, зазвичай включає в себе фактичні тілесні ушкодження або сильні фізичні чи душевні страждання. Однак, навіть за їх відсутності, якщо поводження принижує або ганьбить особу, демонструючи відсутність поваги до її людської гідності або нехтування нею, або викликає відчуття страху, тривоги чи неповноцінності, що здатні зламати моральний чи фізичний опір особи, таке поводження може бути визнано Судом як таке, що принижує людську гідність (див. серед інших органів влади, «*Васюков проти Росії*» (*Vasyukov v. Russia*), 2011, § 59; («*Гефген проти Німеччини*» (*Gäfgen v. Germany*) [ВП], 2010, § 89); «*Свінаренко та Сляднев проти Росії*» (*Svinarenko and Slyadnev v. Russia*) [ВП], 2014, § 115). У цьому контексті може бути достатньо, щоб жертву принизили у власних очах, навіть якщо не в очах інших («*М.С.С. проти Бельгії та Греції*» (*M.S.S. v. Belgium and Greece*) [ВП], 2011, § 220).

36. Тим не менш, існує одна конкретна ситуація, в якій Суд не буде оцінювати, чи було досягнуто мінімального рівня жорстокості: коли особу було позбавлено волі або, загалом, вона стикається з працівниками правоохоронних органів, будь-яке звернення до фізичної сили, яка не була суворо необхідною через поведінку особи, принижує людську гідність і, в принципі, є порушенням права, викладеного в статті 3 («*Буїд проти Бельгії*» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], 2015, § 88).

Е. Арешт та затримання терористів або осіб, підозрюваних у терористичній діяльності

Стаття 5 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

- (а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- (b) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
- (c) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- (d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;
- (e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;
- (f) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судові засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування.

1. «Затримання та обшук»

37. Повноваження на проведення затримання, обшуку та допиту осіб, підозрюваних у терористичних актах, підпадають під дію статей 5 та 8 Конвенції.

38. У справі *«Бегал проти Сполученого Королівства» (Beghal v. the United Kingdom)* 2019, заявниця була громадянкою Франції, яка мала постійне місце проживання у Сполученому Королівстві. Вона відвідувала свого чоловіка, який підозрювався у вчиненні терористичного злочину та перебував у в'язниці у Франції. При поверненні до Сполученого Королівства її зупинили в аеропорту співробітники поліції та імміграційної служби відповідно до Додатку 7 Закону про тероризм в редакції 2000 року. Вони повідомили їй, що їм потрібно провести бесіду з метою з'ясування, чи може вона бути причетною до вчинення, підготовки або підбурювання до терористичних актів. Також співробітники поліції та імміграційної служби додали, що вона не заарештована та не підозрюється в терористичній діяльності. Вони обшукали заявницю та її

багаж. На більшість запитань вона відмовилася відповідати. Приблизно через дві години поліцейські сказали їй, що вона вільна. Згодом заявниці було пред'явлено звинувачення в умисному невиконанні обов'язку згідно з Додатком 7 через відмову відповідати на запитання. Її оскарження застосованих до неї заходів було зрештою відхилено Верховним Судом. У своїй заяві до Суду заявниця стверджувала, зокрема, що повноваження поліції згідно з Додатком 7 законодавства про боротьбу з тероризмом порушили її права згідно зі статтями 5 та 8 Конвенції.

39. Суд розглянув скарги заявниці за статтею 8 та постановив, що мало місце втручання у здійснення заявницею її права на повагу до її приватного життя. У зв'язку з цим Суд окреслив відмінність між ситуацією заявниці та звичайним обшуком, під який пасажири без нарікань підпадають в аеропортах (пор. *«Гіллан та Куїнтон проти Сполученого Королівства» (Gillan and Quinton v. the United Kingdom)*, 2010). Суд також зазначив, що повноваження за Додатком 7 були явно ширшими, ніж повноваження імміграційного контролю, на які мандрівники могли обґрунтовано розраховувати. Далі Суд розглянув надані повноваження в контексті законних потреб Держав у боротьбі з міжнародним тероризмом і необхідності запобігання переміщенню терористів між країнами. Суд повторив, що Держави користуються широкою свободою розсуду в цій сфері. Тим не менш, він дійшов висновку, що гарантії, передбачені національним законодавством, у відповідний час були недостатніми для обмеження повноважень згідно з Додатком 7, щоб забезпечити заявниці належний захист від свавільного втручання у здійснення нею права на повагу до приватного життя. У цьому контексті Суд наголосив, що органи влади мали широку свободу дій для розв'язання питання про застосування відповідних заходів і визначення часу їхнього застосування. Зокрема, він зазначив, що порядок, обумовлений Додатком 7, не можна вважати сумісним із Конвенцією з наступних причин:

- i. осіб, яких зупинили, могли допитувати до дев'яти годин, і вони мусили відповідати на поставлені їм запитання без допомоги адвоката;
- ii. з'ясувалося, що через відсутність будь-яких зобов'язань у службовця, який допитував відповідних осіб, доводити наявність у нього законної підозри, особам, яких допитували, було важко домогтися судового перегляду законності рішення про виконання повноважень за Додатком 7;
- iii. хоча використання цих повноважень перебувало під наглядом Незалежного експерта з антитерористичного законодавства, Суд не був упевнений, що цей нагляд компенсує недостатність засобів захисту щодо застосованих процедур, визначених у Додатку 7.

40. З цих причин Суд дійшов висновку, що за відсутності належного забезпечення захисту втручання у здійснення заявницею її прав не було «передбачене законом». Враховуючи, що скарга за статтею 5 ґрунтувалася на тих самих фактах, що й скарга за статтею 8, Суд вважав, що її також слід визнати прийнятною. Однак, з огляду на висновок щодо скарги за статтею 8, він постановив, що немає потреби розглядати, чи мало місце також у цій справі порушення статті 5.

2. Затримання та «обґрунтована підозра»

41. «Обґрунтованість» підозри, на якій має ґрунтуватися арешт, становить суттєву частину забезпечення захисту, викладеного в статті 5 § 1 (с) (*«Мехмет Хасан Алтан проти Туреччини» (Mehmet Hasan Altan v. Turkey)*, 2018, § 124). Для отримання додаткової інформації див. *Посібник із судової практики зі статті 5* https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_FRA.pdf.

3. Превентивне затримання

42. Суд мав нагоду постановити рішення щодо питання превентивного затримання, зокрема, у справі *«А. та інші проти Сполученого Королівства» (A. and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2009). Після терористичної атаки 11 вересня 2001 року британський уряд вважав, що деякі іноземні громадяни, які перебували у Сполученому Королівстві, були залучені до терористичних

операцій, пов'язаних з Аль-Каїдою, і таким чином загрожували життю нації. Цих осіб не можна було депортувати, оскільки існував ризик того, що кожен зазнає жорстокого поводження у своїй країні походження. Відповідно, Уряд вважав за потрібне створити розширені повноваження, які дозволяли б затримувати іноземних громадян, якщо Державний секретар обґрунтовано вважав, що перебування особи у Сполученому Королівстві становить загрозу національній безпеці, і обґрунтовано підозрював, що ця особа є «міжнародним терористом». Крім того, Уряд надіслав Генеральному секретарю Ради Європи повідомлення про відступ від зобов'язань відповідно до статті 15 Конвенції.

43. Суд визнав, що затримання «особи, щодо якої вживаються заходи з метою депортації або екстрадиції», є виправданим лише до тих пір, поки триває процедура депортації або екстрадиції, яка проводиться з належною ретельністю. Враховуючи, що другий і четвертий заявники були затримані ненадовго перед виїздом з країни, Суд не встановив у їхній справі порушення пункту 1 (f) статті 5. Однак щодо інших дев'яти заявників, Суд зауважив, що не було жодних доказів того, що протягом періоду їхнього затримання існувала будь-яка реалістична перспектива вислання заявників без реального ризику жорстокого поводження. За таких обставин Суд не вважав, що політика Уряду-відповідача щодо підтримки можливості депортації заявників «під активним контролем» була достатньо переконливою чи вирішальною для того, щоб вважатися «заходами ... які вживаються з метою депортації» у відповідності до змісту цього положення. Таким чином, Суд дійшов висновку, що їхнє затримання не підпадало під відступ від права на свободу, викладене у статті 5 § 1 (f).

44. Нещодавно у своєму рішенні у справі *C., V. та A. проти Данії (S., V. and A. v. Denmark)* [ВП], 2018, яке стосувалося арешту та превентивного затримання трьох осіб у контексті конфлікту між хуліганськими, Велика Палата дійшла висновку, що друга частина пункту 1 (c) статті 5, яка стосується випадків, коли є достатні підстави вважати, що необхідно запобігти вчиненню правопорушення, є самостійною підставою для позбавлення волі особи та може застосовуватися до превентивного затримання поза рамками кримінального провадження. Так, Велика Палата зазначила, що вимога доставляти затриманих осіб до суду не повинна бути перешкодою для короткого превентивного затримання і тому повинна застосовуватися гнучко. Суд дійшов висновку, що надто суворе тлумачення вимоги «мети» у пункті 1 (c) статті 5 може не виправдано подовжити затримання та практично унеможливити виконання поліцією своїх обов'язків щодо запобігання заворушенням та захисту громадськості. Враховуючи, що органи влади Данії встановили справедливий баланс між правом заявників на свободу та важливістю запобігання хуліганству, і що суди ретельно оцінили стратегію, застосовану поліцією для запобігання конфронтацій в день арешту заявників, і представили конкретні докази щодо часу, місця та потенційних жертв злочину хуліганства, до вчинення якого, ймовірно, були б залучені заявники, якби їхнє затримання не завадило їм це зробити, Суд дійшов висновку про відсутність порушення пункту 1 статті 5 Конвенції.

4. Таємне затримання

45. Незадокументоване затримання особи є найсерйознішим порушенням статті 5, оскільки це повне заперечення основних гарантій, викладених у цьому положенні («*Ель-Масрі проти Північної Македонії (El-Masri v. North Macedonia)*» [ВП], 2012, § 233). У своєму рішенні по справі «*Курт проти Туреччини (Kurt v. Turkey)*», 1998, Суд дійшов висновку, що відсутність збережених записів таких даних, як дата, час і місце затримання, ім'я затриманого, а також причини затримання та ім'я особи, яка його здійснила, слід розглядати як невідповідність саме меті статті 5 Конвенції» (ibid, § 125).

46. Стосовно явища «екстраординарних видач», здійснених у Європі агентами розвідки США, Суд встановив, що Уряди-відповідачі несли відповідальність за дотримання умов Конвенції. Першою відповідною справою була справа «*Ель-Масрі проти Північної Македонії (El-Masri v. North Macedonia)*» [ВП], 2012, у якій заявник, громадянин Німеччини ліванського походження,

стверджував, що став жертвою операції таємної «видачі». Під час цієї видачі заявника нібито заарештували, помістили в одиночну камеру, після чого допитували, піддавали жорсткому поводженню в готелі в Скоп'є протягом 23 днів, а потім передали агентам розвідки США, які доставили його до секретного центру ув'язнення в Афганістані, де він зазнавав подальшого жорсткого поводження протягом понад чотирьох місяців. Відзначивши, що обставини, описані заявником, були встановлені поза будь-яким обґрунтованим сумнівом, Суд вирішив, що Уряд-відповідач несе відповідальність не лише за жорстоке поводження, якого зазнав заявник, але й за його утримування в готелі в Скоп'є протягом двадцяти трьох днів та його подальший полон в Афганістані. Суд постановив, що незадокументоване затримання заявника при повному ігноруванні гарантій, закріплених у статті 5, становило особливо серйозне порушення його права на свободу та особисту недоторканність, яке захищається цим положенням. Суд також встановив порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з відсутністю ефективного розслідування тверджень заявника про свавільне затримання.

47. Справи *«Аль-Нашірі проти Польщі» (Al Nashiri v. Poland)*, 2014, та *«Хусейн (Абу Зубайда) проти Польщі» (Husayn (Abu Zubaydah) v. Poland)*, 2014, стосувалися скарг на катування, жорсткого поводження та таємного затримання заявників, яких підозрювали у вчиненні терористичних злочинів. Заявники стверджували, зокрема, що їх утримували на «таємній базі», яка належить розвідувальному управлінню США на території Польщі. За словами заявників, Уряд-відповідач дозволив агентам США таємно утримувати їх під вартою протягом шести та дев'яти місяців відповідно без будь-якої законної підстави чи нагляду. Суд дійшов висновку, що з огляду на обставини справи було встановлено, що уряд Польщі співпрацював у підготовці та здійсненні операцій з видачі, таємного затримання та допиту, проведених секретними агентами США на його території. Також Суд зазначив, що уряд Польщі мав усвідомлювати, що, дозволяючи таке затримання людей на своїй території, він наражав цих осіб на серйозний ризик зазнати поводження, яке суперечить вимогам Конвенції. Як і у справі *«Ель-Масрі проти Північної Македонії» (El-Masri v. North Macedonia)* [ВП], 2012 р, Суд визнав порушення статті 5 у зв'язку із затриманням заявників у Польщі, а також через їхнє переміщення з території Польщі на американську військово-морську базу в Затоці Гуантанамо, Куба.

48. У справі *«Абу Зубайда проти Литви» (Abu Zubaydah v. Lithuania)*, 2018, заявник стверджував, що державна влада дозволила агентам розвідки США передати його на територію Литви в рамках секретної програми «екстраординарної видачі» та піддати його жорсткому поводженню й свавільному ув'язненню в секретній в'язниці ЦРУ. Заявник також скаржився, що не було розпочато ефективного розслідування його тверджень. У цій справі Суд мав самостійно встановити факти, оскільки заявник все ще був ув'язнений владою США. Суд встановив порушення статті 3, по-перше, через відсутність ефективного розслідування тверджень заявника, а по-друге, через співучасть держави в діях ЦРУ. Він також виявив порушення статей 5, 8 і 13 у поєднанні зі статтею 3. Зокрема, Суд зазначив, що влада Литви знала, що ЦРУ має таємну в'язницю на їхній території, що воно утримувало заявника понад рік і піддавало його поводженню, яке суперечить статті 3. Крім того, державна влада дозволила перевести заявника до іншого місця ув'язнення США в Афганістані (див. також *«Аль-Хавсаві проти Литви» (Al-Hawsawi v. Lithuania)*, 2024, *«Наср і Галі проти Італії» (Nasr and Ghali v. Italy)*, 2016, та *«Аль-Нашірі проти Польщі» (Al Nashiri v. Poland)*, 2014).

5. Правові гарантії для осіб, позбавлених свободи

Пункти 2-5 статті 5 встановлюють низку правових гарантій для осіб, позбавлених свободи у контексті боротьби з тероризмом чи в будь-якому іншому. Для отримання додаткової інформації див. Посібник із судової практики зі статті 5⁴.

4. *Посібник зі статті 5 — Право на свободу та особисту недоторканність.*

III. Здійснення кримінального провадження

A. Характер правопорушень

1. Характеристика та обсяг покарань і санкцій

Стаття 7 Конвенції

«1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями».

49. Стаття 7 Конвенції забороняє застосування кримінального закону зі зворотною дією у часі на шкоду обвинуваченому. Крім того, це положення також втілює принцип, згідно з яким лише закон може визначити злочин й призначити покарання (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), а також принцип, згідно з яким кримінальний закон не можна тлумачити розширено на шкоду обвинуваченому, наприклад, за аналогією (*«Коккінакіс проти Греції» (Kokkinakis v. Greece)*, 1993, § 52). Отже, правопорушення має бути чітко визначено в законі, чи то національному, чи то міжнародному. Ця вимога вважатиметься виконаною, якщо особі може бути відомо з формулювання відповідного положення — і, за потреби, за допомогою його тлумачення судами та з обґрунтованою юридичною консультацією — які дії та бездіяльність призведуть до притягнення такої особи до кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим поняття «закон» у статті 7 є тим самим поняттям, на яке Конвенція посилається в інших своїх положеннях, та охоплює як писане, так і неписане право й передбачає якісні вимоги, зокрема вимоги щодо доступності та передбачуваності (*«Васіляускас проти Литви» (Vasiliauskas v. Lithuania)* [ВП], 2015, § 154). Отже, Суд повинен переконатися, що в той час, коли обвинувачена особа вчинила дію, яка призвела до її притягнення до кримінальної відповідальності та засудження, існувала законна норма, яка передбачала покарання за цю дію, і що призначене покарання не перевищувало меж, встановлених цим положенням (*Дель Ріо Прада проти Іспанії (Del Río Prada v. Spain)* [ВП], 2013, § 80). Див. застосування цих принципів у справі *«Мерк Йенсен проти Данії» (Mørck Jensen v. Denmark)*, 2022, §§ 40-43, щодо засудження за порушення заборони на в'їзд та перебування в конкретній зоні конфлікту (див. також §§ 44-54 щодо застосування кримінального закону, який діяв на момент вчинення злочину).

Для отримання додаткової інформації див. Посібник із судової практики зі статті 7⁵.

2. Взаємодія з іншими статтями Конвенції

50. З огляду на специфіку кримінальних правопорушень терористичної спрямованості, Суд часто вимагає збалансувати інтерес Держави у придушенні тероризму, зокрема, зі свободою релігії, думки та участі в об'єднаннях.

5. *Посібник зі статті 7 — Ніякого покарання без закону.*

а. Стаття 9

Стаття 9 Конвенції

- «1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.
2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

51. У справі *«Гюлер та Угур проти Туреччини» (Güler and Uğur v. Turkey, 2014*, Суд зіткнувся з питанням застосовності статті 9 до релігійної церемонії на честь померлих членів терористичної організації. Справа стосувалася участі заявників у релігійній церемонії (*mevlût*), що проводилася в пам'ять про трьох членів РПК (Робітничча партія Курдистану, незаконна збройна організація), які були вбиті силами безпеки. Оскаржувана церемонія відбулася в приміщенні лівої прокурдської політичної партії, де на столах були розміщені прапор РПК та фотографії членів організації. Заявники були притягнуті до кримінальної відповідальності та засуджені за статтею 7 (2) Закону № 3713 про запобігання тероризму, який передбачав кримінальну відповідальність за пропаганду на користь терористичних організацій. Суд визнав статтю 9 застосовною до цієї справи та постановив, що мало місце втручання у свободу заявників спільно сповідувати свою релігію. Він зазначив, що цей *мевлут* (*mevlût*) був релігійною церемонією, яку зазвичай урочисто проводять мусульмани в Туреччині, і вважав, що сам факт того, що церемонія, про яку йде мова, була організована в приміщенні політичної партії та на якій була представлена символіка терористичної організації, не позбавляє учасників захисту, гарантованого статтею 9 Конвенції. У цьому відношенні Суд поклався, зокрема, на Загальний коментар № 22, прийнятий Комітетом ООН з прав людини на його 48-й сесії, в якому зазначено, що:

«... [К]онцепція віросповідання поширюється на ритуальні та церемоніальні дії, які прямо виражають вірування, а також на різні практики, що є невід'ємними від таких дій, зокрема... використання ритуальних формул та предметів, показ символів... Дотримання та сповідання релігії чи переконань може включати не лише церемоніальні дії, але й такі звичаї, як ... участь у ритуалах, пов'язаних з певними етапами життя...».

52. Суд дотримувався думки, що концепція віросповідання поширюється на ритуальні та церемоніальні дії, серед яких обряди, пов'язані за смертю, і відповідно до статті 9 не має значення, чи були померлі членами незаконної організації. Зауваживши, що ані міркування національних судів, ані зауваження Уряду не показали, що заявники зіграли певну роль у виборі місця проведення релігійної служби або несли відповідальність за наявність символіки незаконної організації в приміщеннях, де відбувалася церемонія. Суд зазначив, що злочинна дія, за вчинення якої було засуджено заявників, полягала лише в їхній участі в церемонії *мевлут*, яка була організована після смерті членів терористичної організації, про яку йде мова. З огляду на формулювання статті 7(2) Закону про запобігання тероризму та її тлумачення Судом присяжних Анкари та Касаційним судом під час засудження заявників за злочин пропаганди, Суд дійшов висновку, що втручання у свободу релігії заявників не було «передбачене законом» у тому сенсі, що воно не відповідало вимогам ясності та передбачуваності, оскільки неможливо було передбачити, що проста участь у релігійній службі підпадатиме під дію статті 7(2) вищезазначеного закону.

б. Стаття 10

Стаття 10 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду».

53. Суд постановив багато рішень, що стосуються тероризму з точки зору статті 10 Конвенції. Наприклад, у справі *«Гезель та Озер проти Туреччини» (Gözel and Özer v. Turkey)*, 2010, заявники були власниками, видавцями та головними редакторами двох періодичних журналів. Їх оштрафували, їхні публікації призупинили на тиждень, а щомісячний журнал закрили на два тижні на тій підставі, що вони опублікували три статті, які національні суди кваліфікували як заяви терористичної організації, а саме РПК. Суд дійшов висновку, що аргументи, наведені національними судами для засудження заявників, не є достатніми для обґрунтування зазначеного втручання. Точніше, Суд зауважив, що у відповідних рішеннях не було жодного обґрунтування, натомість зазначався лише зміст національного законодавства, згідно з яким передбачалося засудження «будь-кого, хто друкував або публікував заяви чи листівки терористичних організацій». Законодавство не поклало жодних зобов'язань на національні суди проводити текстовий або контекстуальний аналіз статей з урахуванням критеріїв, встановлених та застосованих Судом у рамках статті 10 Конвенції. Суд постановив, що таке по суті автоматичне покарання без навіть мінімального аналізу змісту чи контексту оскаржуваних статей, а також без урахування мети залучених професіоналів засобів масової інформації або права широкої громадськості бути поінформованою про іншу точку зору на ситуацію конфлікту, було несумісним зі свободою отримувати та передавати інформацію та ідеї.

54. У справі *«Леруа проти Франції» (Leroy v. France)* 2008, суд розглянув публікацію карикатури, яка призвела до кримінального засудження її автора. Через два дні після теракту 11 вересня 2001 року заявник, карикатурист, опублікував малюнок із зображенням атаки з підписом «Ми всі про це мріяли... ХАМАС зробив це». Національні суди визнали заявника винним за звинуваченням у підтримці тероризму, вважаючи, що злочин було вчинено шляхом відвертої згадки про руйнування веж-близнюків на Мангеттені внаслідок акту насильства, що також супроводжувалося «безсумнівно похвальним» підписом.

55. Щодо необхідності втручання, з огляду на обставини, пов'язані з труднощами боротьби з тероризмом, Суд уважно розглянув слова, використані для ілюстрації малюнка, і контекст, у якому вони були опубліковані. Він зазначив, зокрема, що теракти 11 вересня 2001 року спричинили світовий хаос, а питання, пов'язані з цими подіями, стали предметом обговорення як такі, що стосуються суспільного інтересу. Суд постановив, що наміри заявника були неважливими, оскільки разом із супровідним текстом карикатура підтримувала та прославляла насильницьке знищення «американського імперіалізму». Знову наголошуючи на тому, що кожен, хто користується своєю свободою вираження поглядів, бере на себе обов'язки та відповідальність, і що малюнок був опублікований через два дні після нападів без жодних застережень щодо використаної мови у той час, коли весь світ був шокований новиною про

подію, Суд вирішив, що вплив такого повідомлення на політично чутливий регіон (Французьку Країну Басків) не можна ігнорувати. Більше того, враховуючи, що накладене покарання ґрунтувалося на відповідних і достатніх підставах, і що штраф, накладений на заявника, був скромним, Суд визнав, що зазначені заходи не були непропорційними законній меті, яку переслідували.

56. Терористичні атаки 11 вересня 2001 року також стали приводом для іншої подібної справи у Франції, *«З.Б. проти Франції» (Z.B. v. France)*. У 2012 році, через 11 років після терактів, заявник подарував своєму племіннику футболку з написом «Я бомба!» спереду та «Джихад, народжений 11 вересня» на спині. Його визнали винним у підтримці цього злочину. У своєму рішенні Суд не виявив порушення статті 10 з огляду на загальний контекст, у якому відбулися оскаржувані події, зокрема терористичні атаки в Тулузі, під час яких було вбито трьох дітей біля школи, а також специфічний контекст, а саме використання трирічної дитини в цих обставинах.

57. У справі *«Стомахін проти Росії» (Stomakhin v. Russia)*, 2018, заявник, журналіст, опублікував інформаційний бюлетень, який містив низку тверджень щодо чеченського конфлікту. Національні суди засудили його до п'яти років позбавлення волі та заборонили йому займатися журналістикою протягом трьох років за порушення Закону про запобігання екстремізму. Суди вважали, що він закликав до насильства й екстремізму та розпалював расову, релігійну та соціальну ворожнечу. Суд розглянув оскаржувані твердження та встановив, що вони були зроблені в контексті обговорення питання загального суспільного інтересу, стосовно якого будь-які обмеження свободи вираження поглядів повинні суворо регламентуватися. Що стосується змісту цих тверджень, Суд розділив їх на три групи. Він зауважив, що хоча деякі з них перевищили межі допустимої критики, і, отже, становили підбурювання до насильства та прославлення тероризму, але не всі висловлювання були такими. Суд дійшов висновку, що застосуванням до заявника суворого покарання за всі його висловлювання національні суди порушили його права у спосіб, який не відповідав жодній нагальній суспільній потребі.

58. У справі *«Руйян проти Франції» (Rouillan v. France)*, 2022, заявника, колишнього члена терористичного угруповання, який уже відбув тривалий термін ув'язнення, було засуджено до вісімнадцяти місяців позбавлення волі за публічний захист терористичного акту після того, як він під час радіопрограми, яка була записана та згодом опублікована на вебсайті газети, охарактеризував виконавців терористичних атак у Парижі та Сені-Сен-Дені 2015 року як «сміливих» і заявив, що вони «відважно боролися». Суд дійшов висновку, що, хоча висловлювання заявника не містили прямого підбурювання до насильства, вони позитивно зображували виконавців терористичних актів і були зроблені в період, коли французьке суспільство ще не оговталось від смертоносних нападів 2015 року, а рівень терористичної загрози залишався високим. Він також підкреслив, що поширення коментарів по радіо та в Інтернеті дозволило охопити широку аудиторію. Суд вирішив, що спірні коментарі, з урахуванням їхнього хвалебного тону, слід вважати непрямым підбурюванням до терористичного насильства, і він не бачить вагомих підстав відхилитися від наданого їм національними органами судової влади значення та обсягу (*ibid*, §§ 70-71). Суд постановив, що державна влада користувалася широкою свободою розсуду в цій справі щодо визначення необхідності втручання.

59. З огляду на це, повторивши, що характер і тривалість покарання є важливими факторами для оцінки пропорційності втручання, Суд зауважив, що позбавлення волі, призначене заявнику, не було пропорційним законній меті, яку переслідували в цій справі, і тому не відповідало критерію «необхідності в демократичному суспільстві» (порушення статті 10).

60. Більше того, у справі *«Ете проти Туреччини» (Ete v. Türkiye)*, 2022, Суд розглянув скаргу щодо засудження за пропаганду в інтересах терористичної організації за розрізання та роздачу шматочків торта на тарілках під час демонстрації, яка нібито проходила з нагоди святкування дня народження лідера РПК. Суд повторив, що думки також можуть виражатися через

поведінку, і що за цих обставин справи така поведінка є формою вираження поглядів, яка охоплюється статтею 10 Конвенції (§§ 16-17). Було встановлено, що ці дії в сукупності не можуть вважатися заклик до насильства, збройного опору чи повстання, а також не становлять мову ненависті. Відповідно засудження заявника не було пропорційним законним цілям захисту національної безпеки, територіальної цілісності та запобігання заворушенням і злочинам, а отже, порушувало статтю 10 (§§ 27-31).

с. Стаття 11⁶

Стаття 11 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції або адміністративних органів держави».

В. Право на справедливий суд

Стаття 6 Конвенції

«1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

(б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

(с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або — за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

(д) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

(е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, — одержувати безоплатну допомогу перекладача.

6. Див. розділ «Розпуск політичних партій» нижче.

1. Кваліфікація судів

61. «Суд» у значенні статті 6 Конвенції завжди має бути «встановлений законом». Цей вислів відображає принцип верховенства права, який притаманний системі захисту, встановленій Конвенцією та Протоколами до неї («*Йоргіч проти Німеччини*» (*Jorgic v. Germany*), 2007, § 64). Вираз «встановлений законом» стосується не лише правової основи самого існування суду, а й складу суду в кожній окремій справі («*Лавенц проти Латвії*» (*Lavents v. Latvia*), 2002, § 114).

62. Хоча Держави можуть звертатися до спеціальних судів, зокрема судів державної безпеки чи військових судів, цей вибір не звільняє їх від їхніх зобов'язань згідно зі статтею 6 Конвенції, зокрема щодо незалежності та неупередженості суддів та справедливості судочинства (див., наприклад, «*Інкал проти Туреччини*» (*Incal v. Turkey*), 1998, та «*Оджалан проти Туреччини*» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], 2005, §§ 112-118 та 130-149).

63. У справі «*Рамда проти Франції*» (*Ramda v. France*), 2017, заявник, громадянин Алжиру, був екстрадований зі Сполученого Королівства до Франції на підставі звинувачень у серії терористичних нападів у Франції. Він був засуджений судом за злочинну змову з метою підготовки терактів. Згодом він був визнаний винним судом присяжних у пособництві та підбурюванні до низки конкретних злочинів, серед яких вбивство та замах на вбивство. Суд присяжних, про який йдеться, використовував «особливий» склад, тобто суд присяжних був замінений складом професійних суддів на тій підставі, що присяжні могли зважитися на помсту, якби вони брали участь у справі про тероризм. Застосовуючи принципи, встановлені у справі «*Таксетт проти Бельгії*» (*Taxquet v. Belgium*), 2010, щодо професійних суддів, Суд не встановив порушення статті 6 стосовно того факту, що склад професійних суддів Суду присяжних не навів жодних причин для обвинувального вироку (див. у зв'язку з цим судову практику судів Діплок (*Diplock*) у справі «*МакКеон проти Сполученого Королівства*» (*McKeown v. the United Kingdom*), 2011, а також рішення спеціального кримінального суду у справах «*Донохоу проти Ірландії*» (*Donohoe v. Ireland*), 2013 та «*Хіні та МакГіннесс проти Ірландії*» (*Heaney and McGuinness v. Ireland*), 2000).

64. Докладніше про незалежність і неупередженість судів див. у *Посібнику із судової практики зі статті 6* (кримінальний аспект).

2. Докази, отримані з порушенням національного законодавства та Конвенції

65. Відповідно до положень статті 19 Конвенції, завданням Суду є забезпечення дотримання зобов'язань, взятих Договірними Державами за Конвенцією. У зв'язку з цим до його обов'язків не належить розгляд фактичних або правових помилок, імовірно допущених національним судом, крім випадків, коли вони порушують захищені Конвенцією права та свободи. Зокрема, незважаючи на те, що стаття 6 гарантує право на справедливий розгляд справи, вона не встановлює правил прийнятності доказів як таких, що в першу чергу є предметом регулювання національного законодавства. Отже, Суд не може принципово та абстрактно виключити, що докази, отримані незаконним шляхом, можуть бути допустимими («*Галіп Дору проти Туреччини*» (*Galip Doğru v. Turkey*), 2015, §§ 73-74). Іншими словами, прийняття як доказ інформації, отриманої з порушенням національного законодавства чи Конвенції, зокрема її статті 8, не суперечить автоматично вимогам справедливості, гарантованим пунктом 1 статті 6. Суд повинен з'ясувати, чи було провадження в цілому справедливим. Він розгляне, чи було провадження, в тому числі спосіб, у який були зібрані докази, справедливим в цілому, що передбачає перевірку «незаконності», про яку йде мова, і, якщо йдеться про порушення іншого права за Конвенцією, характер виявленого порушення («*Аллан проти Сполученого Королівства*» (*Allan v. the United Kingdom*), 2002, § 42).

66. Стосовно питання про те, чи було провадження в цілому справедливим, Суд має розглянути, чи було дотримано права на захист, і, зокрема, чи була заявникові надана можливість оскаржити достовірність доказів та заперечити проти їхнього використання. Крім того, потрібно враховувати якість доказів, зокрема, чи обставини, за яких їх було отримано, дають підстави для сумнівів щодо їх достовірності й точності. Хоча проблема справедливості не обов'язково виникає у випадках, коли отримані докази не підкріплені іншими матеріалами, слід зазначити, що коли докази є дуже переконливими й немає ризику їхньої недостовірності, потреба в додаткових підтверджувальних доказах відповідно слабшає (*«Аллан проти Великої Британії» (Allan v. the United Kingdom)*, 2002, § 43). Крім того, судова практика також надає значну увагу тому, чи були відповідні докази ключовими для вирішення кримінальної справи (*«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)»* [ВП], 2016, § 254).

67. Однак ці міркування змінюються, коли докази, отримані за допомогою засобів, суперечать статті 3 Конвенції, використовуються в рамках кримінального провадження. Суд неодноразово заявляв, що використання доказів, отриманих з порушенням статті 3, завжди викликає серйозні сумніви щодо справедливості провадження, навіть якщо визнання таких доказів не було вирішальним для засудження особи (*«Джаллог проти Німеччини» (Jalloh v. Germany)* [ВП], 2006, § 99). Стосовно зізнань, отриманих через катування чи інше жорстоке поводження, що є порушенням статті 3, Суд постановив, що незалежно від того, чи були відповідні дії кваліфіковані як катування, нелюдське поводження чи таке, що принижує гідність, використання таких зізнань автоматично призводить до порушення статті 6 (*«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)»* [ВП], 2016, § 254). Те саме стосується використання викривальних свідчень, отриманих у результаті актів катування (*«Джаллог проти Німеччини» (Jalloh v. Germany)* [ВП], 2006, § 105). З іншого боку, використання таких доказів, отриманих через поводження, що порушує статтю 3, але не досягає рівня тортур, суперечить статті 6 тільки тоді, коли доведено, що таке порушення статті 3 вплинуло на результати судового процесу, тобто коли це позначилося на засудженні особи або призначеному їй покаранні (див., *mutatis mutandis*, *«Ель Хаскі проти Бельгії» (El Haski v. Belgium)*, 2012, § 85). Ці принципи застосовуються не лише в разі, коли від поводження, що порушує статтю 3, постраждав сам обвинувачений, але й коли воно стосується третьої особи (*ibid*, § 85). Зокрема, Суд встановив, що прийняття доказів, отриманих шляхом застосування тортур під час кримінального провадження, навіть якщо особа, у якої ці докази були вилучені, не є обвинуваченою, було б відвертою відмовою суду у справедливому судочинстві (*«Осман (Абу Катата) проти Сполученого Королівства» (Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom)*, 2012, §§ 263 та 267).

68. У справі *«Сассі та Бенчеллалі проти Франції» (Sassi and Benchellali v. France)*, 2021, заявники, громадяни Франції, підозрювані в тероризмі, були спіймані в Пакистані, передані владі США та утримувалися на базі в Гуантанамо, де їх кілька разів допитували Генеральний директорат внутрішньої безпеки (DGSI) та Генеральний директорат зовнішньої безпеки (DGSE). Потім їх репатріювали до Франції, де вони були засуджені за тероризм, а докази, зібрані під час допитів, були додані до матеріалів справи цього судового розгляду. Що стосується проведення цих допитів, Суд постановив, що вони були частиною адміністративної місії, спрямованої на ідентифікацію заявників та збір розвідувальних даних, і тому не мали відношення до судового провадження, розпочатого проти них у Франції. Таким чином, заявникам не було пред'явлено «кримінальних звинувачень», що виключало застосування статті 6 до проведення допитів. Стосовно використання у кримінальному провадженні у Франції доказів, зібраних у Гуантанамо, Суд зазначив, що національні суди повинні враховувати твердження про те, що заявники зазнали жорстокого поводження, навіть якщо таке поводження нібито було застосоване за межами Держави, на території якої знаходиться Суд.

69. Слід також зазначити, що відсутність висновку про порушення статті 3, в принципі, не заважає Суду взяти до уваги твердження заявника про те, що свідчення в поліції були отримані з використанням методів примусу чи утисків, а тому їх долучення до матеріалів справи, на яке

посилався суд першої інстанції, є порушенням гарантії справедливого судового розгляду згідно зі статтею 6 (*«Мехмет Думан проти Туреччини» (Mehmet Duman v. Turkey)*, 2018, § 42). Навіть якщо скаргу за статтею 3 Конвенції було визнано неприйнятною, Суд може розглянути справу за статтею 6 і констатувати порушення цього положення у зв'язку з використанням доказів, отриманих з порушенням статті 3.

3. Докази під режимом секретності та проведення слухань у закритому судовому розгляді

70. У принципі, пункт 1 статті 6 вимагає, щоб органи прокуратури розкривали стороні захисту всі наявні в них речові докази на користь або проти обвинуваченого (*«Роу та Девіс проти Сполученого Королівства» (Rowe and Davis v. the United Kingdom)* [ВП], 2000, § 60). Таким чином, із пункту 3 (b) статті 6 можна вивести низку відповідних принципів, яка передбачає, що заявник повинен «мати достатній час та можливості для підготовки свого захисту». Однак у сфері боротьби з тероризмом, враховуючи важливість ролі, яку відіграють сили безпеки, зокрема служби розвідки, певні типи доказів підлягають секретності.

71. Принципи, що стосуються обов'язку розкривати відповідні докази під час кримінального провадження, викладені Великою Палатою в рішенні у справі (*«Роу та Девіс проти Сполученого Королівства» (Rowe and Davis v. the United Kingdom)*) (§§ 60-62), також застосовуються до справ про тероризм. У справі *«МакКеон проти Сполученого Королівства» (McKeown v. the United Kingdom)*, 2011, Суд повторив, що кримінальне провадження, зокрема ті його елементи, що стосуються процедурних питань, повинно бути змагальним, а також забезпечувати рівноправність сторін обвинувачення та захисту. Дійсно, право на змагальний судовий розгляд у кримінальній справі означає, що як обвинуваченню, так і захисту повинна надаватися можливість ознайомитись із зауваженнями та доказами, наданими іншою стороною, і прокоментувати їх. Крім того, пункт 1 статті 6 вимагає, щоб органи прокуратури розкривали стороні захисту всі наявні в них речові докази на користь або проти обвинуваченого. Однак право на розкриття відповідних доказів не є абсолютним правом. У будь-якому кримінальному провадженні можуть існувати конкуруючі інтереси, такі як національна безпека, потреба захистити свідків, яким загрожує помста, або необхідність зберегти конфіденційність поліцейських методів розслідування злочину, і такі інтереси треба врівноважувати з правами обвинуваченого. У деяких випадках може виникнути необхідність приховати певні докази від захисту, щоб захистити основоположні права іншої особи або важливі суспільні інтереси. Проте відповідно до пункту 1 статті 6, допустимими є лише ті заходи, що обмежують права захисту, які є суворо необхідними. Більше того, для забезпечення справедливого судового розгляду для обвинуваченого, будь-які труднощі, спричинені для захисту обмеженням його прав, мають бути належним чином компенсовані процедурами, які застосовуються органами судової влади. Із судової практики випливає, що у випадках, коли докази були приховані від сторони захисту з міркувань суспільного інтересу, роль Суду не полягає в тому, щоб вирішувати, чи було таке нерозголошення суворо необхідним, оскільки, як правило, саме національні суди мають оцінити надані їм докази. Натомість завданням Суду є визначити, чи відповідає процедура ухвалення рішення в кожній конкретній справі вимогам змагальності та рівноправності сторін настільки, наскільки це було можливо, і чи містила вона належні гарантії захисту інтересів обвинуваченого.

72. Крім того, у деяких ситуаціях національні органи судової влади можуть прийняти рішення про проведення закритого судового розгляду справи (*«Белачев проти Росії» (Belachev v. Russia)*, 2008, §§ 79-88). Як зазначено у пункті 1 статті 6 «преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини...якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя». Рішення про повне або часткове недопущення публіки на слухання має вирішуватися суворо відповідно до обставин справи. Іноді проведення закритого судового

розгляду може бути необхідним відповідно до статті 6, наприклад, для захисту безпеки чи конфіденційності свідків або для сприяння вільному обміну інформацією та думками в процесі досягнення правосуддя («*Дорсон проти Нідерландів*» (*Doorson v. Netherlands*), 1996, § 70; «*Джаспер проти Сполученого Королівства*» (*Jasper v. the United Kingdom*) [ВП], 2000, § 52; та «*Б. та П. проти Сполученого Королівства*» (*B. and P. v. the United Kingdom*), 2001, § 37).

73. Суд встановив, зокрема у справі «*Ріпан проти Австрії*» (*Riepan v. Austria*), 2000, що проблеми з безпекою були загальною рисою багатьох кримінальних проваджень, але випадки, коли занепокоєння безпекою виправдовували недопущення публіки у судові засідання, все ж були рідкісними (*ibid.*, § 34). Дійсно, потрібні заходи безпеки мають розроблятися спеціально та відповідати принципу необхідності. Органи судової влади повинні всебічно оцінити всі можливі альтернативи для забезпечення засобів захисту та гарантування безпеки в залі суду та віддати перевагу менш суворим заходам перед більш жорсткими, якщо вони можуть забезпечити досягнення тієї ж мети («*Крестовський проти Росії*» (*Krestovskiy v. Russia*), 2010, §§ 24-36). Якщо національний суд вирішує не допускати публіку на слухання, він повинен надати достатні обґрунтування свого рішення, щоб продемонструвати, що цей захід є суворо необхідним у розумінні пункту 1 статті 6 («*Чаушев та інші проти Росії*» (*Chaushev and Others v. Russia*), 2016, §§ 22-24).

4. Право на доступ до захисника під час утримування під вартою в поліції

74. Право кожного обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення на ефективну допомогу захисника є однією з основоположних рис справедливого суду («*Салдуз проти Туреччини*» (*Salduz v. Turkey*) [ВП], 2008, § 51; «*Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства*» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, § 255, «*Сімеонові проти Болгарії*» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], 2017, § 112, «*Бьозе проти Бельгії*» (*Beuze v. Belgium*) [ВП], 2018, § 123). Це право стає застосовним, як тільки з'являється «кримінальне обвинувачення» і, зокрема, з моменту арешту підозрюваного, незалежно від того, чи була ця особа допитана, чи брала участь у будь-якому іншому слідчому заході протягом відповідного періоду («*Бьозе проти Бельгії*» (*Beuze v. Belgium*) [ВП], 2018, § 123).

75. Проте невідкладний доступ до захисника не є абсолютним правом, і його можна відкласти за виняткових обставин. Перш за все Суд повинен оцінити, чи існували вагомні причини для обмеження. По-друге, він повинен оцінити шкоду, завдану таким обмеженням праву на захист з огляду на загальну неупередженість судочинства («*Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства*» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2016, § 257). Такі вагомні підстави існують, наприклад, якщо Уряд-відповідач у цій справі переконливо довів існування термінової потреби запобігти серйозним несприятливим наслідкам для життя, свободи чи фізичної недоторканості. За таких обставин органи влади мають нагальний обов'язок захищати права потенційних або фактичних потерпілих відповідно до статей 2, 3 та пункту 1 статті 5 Конвенції, зокрема у випадках потенційного терористичного нападу (*ibid.*, § 259). З іншого боку, неконкретна заява про ризик витоку інформації не може бути переконливою причиною, щоб виправдати обмеження доступу до захисника (*ibid.*, § 259); те ж саме стосується випадків, коли обмеження доступу до захисника відповідає адміністративній практиці з боку органів влади («*Сімеонові проти Болгарії*» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], 2017, § 130).

76. У справі «*Атрістен Горосабель проти Іспанії*» (*Atristain Gorosabel v. Spain*) 2022 року, органи влади утримували заявника в ізоляції, без права листування та спілкування, а допити в поліції, під час яких він дав самовикривальні показання, відбувалися без присутності захисника. Під час розгляду справи заявнику також було відмовлено в доступі до захисника, якого він сам обрав. Його заяви під час допитів у поліції були частиною доказів, на основі яких його визнали винним у терористичних злочинах та засудили до 17 років ув'язнення. Суд зазначив, що в ситуаціях, які

порушують менш серйозне питання «відмови у виборі», на відміну від справ, пов'язаних з відмовою у доступі, застосовується більш м'яка вимога щодо надання «відповідних і достатніх» підстав (див., *inter alia*, «Дворські проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) [ВП], § 81). У таких випадках завданням Суду було оцінити, чи були права захисту «порушені» настільки, що це вплинуло на загальну справедливість провадження, з огляду на його перебіг у цілому. У цій справі Суд зазначив, що органи влади не оцінили та не обґрунтували на індивідуальній основі необхідність обмежити доступ заявника до обраного ним захисника, а в один момент навіть до будь-якого адвоката взагалі (§§ 58-63). Він також зазначив, що засудження заявника було здебільшого засноване на його показаннях у відділку поліції, водночас національні суди не розглянули скаргу заявника про те, що його призначеному судом захиснику не було дозволено спілкуватися з ним у той час. З точки зору справедливості провадження в цілому, Суд вважав, що факт перешкоджання призначеному судом захиснику бачитися зі своїм клієнтом під час допитів, а також перешкоджання заявнику отримати допомогу захисника, якого він сам обрав, підірвало загальну справедливість подальшого кримінального провадження, оскільки початкові викривальні показання заявника були прийняті як доказ. Зазначивши, що під час судового процесу не було вжито жодних відновлювальних заходів для виправлення ситуації, Суд дійшов висновку, що права заявника на захист, гарантовані пунктами 1, 3 (с) статті 6 Конвенції, були безповоротно порушені.

77. Додаткову інформацію про право на доступ до захисника див. у Посібнику із судової практики зі статті 6 (кримінальний аспект)⁷.

⁷ Посібник зі статті 6 (кримінальний аспект) — Право на справедливий суд

IV. Різні заходи боротьби з тероризмом

A. Домашній арешт

Стаття 5 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

- (a) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- (b) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
- (c) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- (d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;
- (e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;
- (f) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судові засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування.

Стаття 2 Протоколу № 4

«1. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, в межах цієї території має право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання.

2. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включаючи свою власну.

3. На здійснення цих прав не встановлюються жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб..

4. Права, викладені в пункті 1, також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдовуються суспільними інтересами в демократичному суспільстві».

78. У справі *«Де Томмазо проти Італії» (De Tommaso v. Italy)* [ВП], 2017, Суд мав нагоду ухвалити рішення про застосування заходів поліцейського контролю до особи, яка вважалася небезпечною для суспільства. У цій справі окружний суд Барі, зазначивши, що заявник становить небезпеку для суспільства, встановив за ним спеціальний нагляд на два роки. Цей захід передбачав такі зобов'язання, як раз на тиждень з'являтися до поліцейського органу, відповідального за його нагляд, почати пошуки роботи протягом місяця, проживати в конкретному муніципалітеті та не змінювати місце проживання, не спілкуватися з особами, які мали кримінальне минуле, та до яких застосовано запобіжні чи режимні заходи, повертатися додому не пізніше 22 години або не виходити з дому до 6 години ранку, не зберігати та не носити зброю, не відвідувати бари, нічні клуби, розважальні павільйони чи борделі та не відвідувати публічні збори, не користуватися мобільними телефонами чи засобами радіозв'язку, а також мати при собі весь час документ, в якому викладено його зобов'язання (*carta precettiva*), й пред'являти його поліцейським органам на вимогу.

79. Суд постановив, що накладені заходи не становили позбавлення свободи особи в розумінні статті 5. Він підкреслив, зокрема, що не було жодних обмежень щодо свободи заявника виходити з дому протягом дня, і що він міг брати участь у громадському житті та підтримувати стосунки із зовнішнім світом (пор. *«Гуццарді проти Італії» (Guzzardi v. Italy)*, 1980). Проте Суд постановив, що стаття 2 Протоколу № 4 застосовувалася до відповідних заходів, і що вона була порушена в цій справі. Він зазначив, що застосовне законодавство було сформульоване нечітко та надто широко. Ані особи, до яких застосовувалися запобіжні заходи, ані зміст деяких із цих заходів не були визначені законом з достатньою точністю та ясністю, щоб задовольнити вимоги щодо передбачуваності статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції.

80. Навпаки, у справі *«Пейджері проти Франції» (Pagerie v. France)*, 2023, яка стосувалася серії наказів про введення комендантської години для радикалізованого ісламіста під час надзвичайного стану у Франції після терористичних атак 2015 року, Суд не виявив порушення статті 2 Протоколу № 4. Спочатку Суд визнав застосовною статтю 2 Протоколу № 4, зазначивши, що заявник перебував під кількома такими наказами про введення комендантської години (*assignments à résidence*), які тривали загалом тринадцять місяців, і які забороняли йому залишати муніципалітет, де він проживав, вимагали перебування заявника вдома між 20:00 та 06:00, й зобов'язували його з'являтися до поліцейського відділку тричі на день у визначений час (§§ 153-160).

81. По суті справи Суд надав особливого значення тому факту, що правові положення, про які йдеться, були передбачуваними, оскільки вони достатньо чітко встановлювали обсяг та спосіб здійснення дискреційних повноважень органами влади, а також передбачали належні гарантії проти зловживань та свавілля — наказ про комендантську годину підлягав ефективному контролю з боку судів і був відкритим для судового оскарження (§§ 187-191). Крім того, Суд зазначив, що накази ґрунтувалися на ряді факторів, які дали вагомі підстави вважати, що існує загроза громадському порядку та безпеці. Перший наказ було видано через кілька днів після терактів 13 листопада 2015 року, коли захист громадськості та запобігання подальшому тероризму стали гострою потребою. Згодом комендантська година для заявника переглядалася на регулярній основі — вісім разів. Накопичена протягом цього часу сукупність доказів показала, що ризик залучення заявника до тероризму, який цей наказ мав на меті усунути, все ще існував (докази включали публічні заяви заявника, поведінку, зв'язок із джихадистами та відео з пропагандою джихаду, знайдені на його пристроях, які пропагували застосування смертельного насильства). Крім того, ані вимога щодо проживання, ані інші умови наказу про комендантську годину не перешкоджали заявнику підтримувати зв'язок із зовнішнім світом, і його особисті обставини та заявлені проблеми зі здоров'ям також були взяті до уваги. Нарешті, заявник ніколи не звертався за дозволом покинути територію, де він мав проживати, або за зміною умов наказу. З огляду на все вищезазначене, Суд дійшов висновку, що цей захід не був непропорційним і, отже, не порушував статтю 2 Протоколу № 4 (§§ 197-209).

82. У справі *«Тимофєєв і Поступкін проти Росії» (Timofeyev and Postupkin v. Russia)*, 2021 рік, Суд вважав, що, оскільки основною метою оскаржуваних заходів адміністративного нагляду було запобігання рецидивізму, вони мали превентивний характер і не могли вважатися покаранням у розумінні статті 7 Конвенції (немає покарання без закону). Порівнюючи «адміністративний нагляд» із кримінальним покаранням, Суд зауважив, що покарання призначалося з урахуванням обставин, що обтяжують або пом'якшують покарання за вчинене кримінальне правопорушення, і відповідає ступеню вини особи, що вчинила злочин. Водночас накладання адміністративного нагляду не залежало від ступеня вини особи, а базувалося на оцінці «небезпечності» особи, засудженої як рецидивіст. Таким чином, заходи адміністративного нагляду не підпадають під дію статті 7 або, з подібних причин, під дію статті 4 Протоколу № 7 до Конвенції (право не бути притягнутим до суду чи покараним двічі).

В. Конфіскація майна

Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, **на її думку, є необхідними для здійснення контролю** за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

83. Конфіскація майна може бути використана як стримувальний чинник у боротьбі з організованою злочинністю (*«Філіпс проти Сполученого Королівства» (Phillips v. the United Kingdom)*, 2001, § 52). Зважаючи на це, конфіскація може викликати питання відповідно до статті 1 Першого Протоколу (див., серед інших джерел, справу *«Гріфхорст проти Франції» (Grifhorst v. France)*, 2009, §§ 81-106), оскільки вона підпадає під сферу дії другого пункту цього положення, що дозволяє Договірним Сторонам, наприклад, регулювати використання власності з метою забезпечення сплати штрафів. Однак другий пункт слід тлумачити в контексті загального принципу, викладеного в першому реченні першого пункту, і має існувати розумне співвідношення пропорційності між використаними засобами та переслідуваною метою (*«Абоваді проти Франції» (Aboufadda v. France)* (ухв.), 2014, § 22).

84. З відповідної судової практики випливає, що будь-яке порушення права на мирне володіння майном повинно досягати «справедливого балансу» між вимогами загальних інтересів суспільства та захистом основоположних прав особи. У цьому контексті Держави користуються широкою свободою розсуду як у виборі засобів забезпечення виконання, так і в оцінці того, чи виправдані наслідки виконання в загальних інтересах для досягнення мети відповідного закону (*«Гріфхорст проти Франції» (Grifhorst v. France)*, 2009, §§ 82-83). Будь-яка конфіскація майна має бути передбачена законом і переслідувати мету суспільних інтересів. Таку мету в принципі переслідує боротьба зі злочинністю та тероризмом. Що стосується пропорційності, Суд підкреслив, що конфіскація активів у кримінальних справах набула більшого поширення як у правових системах кількох Договірних Держав, так і на міжнародному рівні, і що наразі вона використовується не лише як доказ, але й як окреме покарання за правопорушення (*«Абоваді проти Франції» (Aboufadda v. France)* (ухв.), 2014, § 27).

85. У справі *«Абоваді проти Франції» (Aboufadda v. France)* (ухв.), 2014, Суд розглянув правову презумпцію. Згідно з відповідним законом особи, які мають регулярні контакти з особою, яка вчинила правопорушення, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше п'яти років, і які не можуть надати підтвердження джерел доходів, що відповідають

їхньому способу життя або майну, яким вони володіють, вважаються такими, що свідомо отримують вигоду від активів шахрайського походження. Отже, все або частина майна, походження якого особа не може підтвердити, може бути конфісковано як додаткове покарання. У цій справі Суд вирішив, що порушення права заявників на мирне володіння своєю власністю не було непропорційним меті, переслідуваній в інтересах громадськості. Він зазначив, зокрема, що рішення національних судів про конфіскацію всього будинку, який належав заявникам, як покарання, було вираженням законного прагнення суворо покарати їх за серйозні злочини, які вони вчинили, а саме великомасштабну наркоторгівлю на місцевому рівні.

С. Відкликання ліцензії на мовлення

Стаття 10 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду».

86. Суд давно визнав, що деякі форми ототожнення з терористичною організацією, особливо її прославлення, можуть бути розцінені як підтримка тероризму та заклик до насильства і ненависті. Подібним чином Суд визнає, що розповсюдження повідомлень, які вихваляють виконавця терористичного нападу, приниження жертв таких нападів, заклики до фінансування терористичних організацій та інші подібні дії можуть розцінюватися як підбурювання до терористичного насильства («*Явуз і Яйлали проти Туреччини*») (*Yavuz and Yaylali v. Turkey*), 2013, § 51).

87. У справі «*РОЙ ТВ А/С проти Данії*» (*ROJ TV A/S v. Denmark*) (ухв.), 2018, Суд мав нагоду ухвалити рішення щодо трансляції телевізійних програм, які пропагують терористичну організацію. Телевізійна корпорація була засуджена за трансляцію програм, що пропагують терористичну організацію РПК. Національні суди постановили, що РПК (яка була включена до переліку терористичних організацій у Європейському Союзі, Канаді, Сполучених Штатах, Австралії та Сполученому Королівстві) вчинила або мала намір вчинити терористичні акти у розумінні Кримінального кодексу. Компанію заявника було визнано винною у підтримці терористичних актів, вчинених цією організацією, і вона втратила ліцензію. Суд насамперед постановив, що немає нічого, що вказувало б на те, що національні суди не спиралися на прийнятну оцінку відповідних фактів при ухваленні свого рішення.

88. Щодо того, чи була застосована стаття 17 Конвенції (заборона зловживання правами) у цій справі, Суд надав значної ваги висновкам національних судів про те, що одностороннє висвітлення з повторюваними закликами брати участь у боях та діях, закликами приєднуватися до РПК або солдат диверсійних сил (партизан), а також зображення загиблих партизан як героїв становили пропаганду терористичної організації, про яку йдеться, і не могли розглядатися лише як прояв співчуття. Суд постановив, що з огляду на характер програм, їх подачу та взаємозв'язки між ними, справа стосувалася пропаганди терористичної діяльності РПК. Він також погодився з національними судами в тому, що в той час РПК значною мірою фінансувала компанію-заявника.

Відповідно, Суд встановив, що з огляду на статтю 17 Конвенції заява не підпадає під захист свободи вираження поглядів, гарантований статтею 10.

D. Розпуск політичних партій⁸

Стаття 11 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції або адміністративних органів держави».

89. Політичні партії мають право на свободу об'єднання, як це передбачено статтею 11 Конвенції (*«Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» (United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey)*, 1998, § 25). З огляду на роль, яку відіграють політичні партії, будь-які заходи, вжиті проти них, впливають на свободу участі в об'єднаннях та, відповідним чином, на демократію у відповідній Державі (*ibid.*, § 31).

90. Разом із тим, свободи, гарантовані статтею 11, а також статтями 9 та 10 Конвенції, не можуть позбавляти державні органи влади, в яких об'єднання через свою діяльність загрожує інституціям цієї держави, права на захист цих інституцій. У зв'язку з цим практика Суду свідчить про те, що певний компроміс між вимогами захисту демократичного суспільства та правами особи є невід'ємною частиною системи Конвенції. Щоб існував компроміс такого роду, будь-яке втручання органів влади повинно відповідати пункту 2 статті 11 Конвенції (див., *mutatis mutandis*, *«Рефа Пармиси (Партія добробуту) та інші проти Туреччини» (Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey)* [ВП], 2003, § 96).

91. У зв'язку з цим судова практика встановлює два основні принципи, яких повинні дотримуватися всі політичні партії. По-перше, засоби, які вони використовують, мають бути суворо законними та демократичними. По-друге, політичні зміни, запропоновані партією, самі по собі мають відповідати основоположним демократичним принципам. З цього неодмінно випливає, що політична партія, лідери якої підбурюють до насильства або висувують політику, яка не поважає демократію або яка спрямована на руйнування демократії та нехтування правами і свободами, визнаними в демократії, не може претендувати на захист Конвенції від покарань, застосованих на таких підставах *«Рефа Пармиси (Партія добробуту) та інші проти Туреччини» (Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey)* [ВП], 2003, § 98).

92. У справі *«Херрі Батасуна та Батасуна проти Іспанії» (Herri Batasuna and Batasuna v. Spain)*, 2009, Суд мав нагоду продовжити розвиток своєї практики щодо розпуску політичних партій на підставі їхніх зв'язків із терористичною організацією. Верховний Суд Іспанії вирішив розпустити дві політичні партії на підставі їхньої підтримки дій та методів терористичної організації. Згодом це рішення було підтримано Конституційним Судом. Суд погодився з висновками національних судів. Він постановив, що дії та заяви, які приписуються партіям-заявникам, становили єдине ціле, яке чітко відображало модель суспільства, задуману та обстоювану партією, і така модель була несумісною з концепцією «демократичного суспільства». Відповідно, Суд зазначив, що рішення національних судів могло обґрунтовано вважатися таким, що відповідає «нагальній

8. Див. розділ зі «Стаття 11» у цьому Посібнику.

суспільній потребі», навіть при більш вузьких межах свободи розсуду, якими користуються Держави.

Е. Заборона залишати територію держави

Стаття 2 Протоколу № 4

«1. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, в межах цієї території має право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання.

2. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включно зі своєю власною.

3. На здійснення цих прав не встановлюються жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб.

4. Права, викладені в пункті 1, також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдовуються суспільними інтересами в демократичному суспільстві».

93. Заходи, що забороняють особам залишати країну в рамках боротьби з тероризмом, можуть піднімати питання як за статтею 8 Конвенції, так і за статтею 2 Протоколу № 4.

94. На практиці така заборона може бути накладена явно або неявно, як це відбувається у випадках вилучення паспорта громадянина або відмови в подовженні терміну дії паспорта.

95. Справа *«İletmiş проти Туреччини» (İletmiş v. Turkey)*, 2005, стосувалася конфіскації та тривалої відмови в поверненні паспорта заявника, якого було звинувачено у сепаратистській діяльності на шкоду Державі. Суд вирішив, що такий захід становив втручання у здійснення заявником права на повагу до приватного життя, оскільки він проживав зі своєю сім'єю протягом сімнадцяти років у Німеччині, де він одружився, і де народилися двоє його дітей. Що стосується необхідності втручання в демократичному суспільстві, Суд постановив, що чим довше тривало провадження без будь-якого прогресу та без надання доказів проти заявника, тим менш переконливою ставала законна мета. Звідси випливає, що з плином часу право заявника на свободу пересування, яке тут розглядається як аспект його права на повагу до його приватного життя, дедалі більше переважає вимоги національної безпеки та запобігання злочинам. У цій справі Суд дійшов висновку, що продовження заборони заявнику залишати країну більше не задовольняло «нагальну соціальну потребу» у значенні статті 8 Конвенції (див. також справу *«Paşaoğlu проти Туреччини» (Paşaoğlu v. Turkey)*, 2008, яка стосувалася адміністративного обмеження у видачі паспорта та відмови державних органів у подовженні терміну дії паспорта заявнику, який проживає за кордоном разом із своєю сім'єю).

96. Справа *«Мерк Йенсен проти Данії» (Mørck Jensen v. Denmark)*, 2022, стосувалася засудження громадянина Данії за в'їзд та перебування без дозволу в забороненій зоні, де терористична організація була стороною триваючого збройного конфлікту. Суд розглянув скарги заявника за статтею 2 Протоколу № 4. Серед іншого, Суд зазначив, що оскаржуване обмеження не було абсолютним, підлягало періодичному перегляду та стосувалося лише територій, де терористична організація брала участь у триваючому збройному конфлікті. Крім того, обмеження гарантувало, що громадяни Данії або особи, які постійно проживають на території Данії, не приєднуються самостійно до жодної зі сторін поточного збройного конфлікту та не становлять загрози для суспільства після повернення до Данії. Відповідно, втручання у право на свободу пересування вважалося необхідним у демократичному суспільстві і, отже, не порушувало умови статті 2 Протоколу № 4 (§§ 65-69).

Ф. Позбавлення громадянства

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

97. У справі *«K2 проти Сполученого Королівства» (K2 v. the United Kingdom)* (ухв.), 2017, Суд вперше розглянув питання про позбавлення громадянства в контексті тероризму та національної безпеки. Заявник у цій справі був натуралізованим громадянином Великобританії. Він покинув Сполучене Королівство, порушивши умови звільнення під заставу. Він був позбавлений британського громадянства наказом Міністра внутрішніх справ, поки перебував за кордоном. Національна влада також виключила його зі Сполученого Королівства на тій підставі, що він був «залучений до діяльності, пов'язаної з тероризмом» і мав «зв'язки з рядом ісламських екстремістів». У Суді заявник скаржився на вжиті проти нього заходи, які він вважав порушенням його права на повагу до сімейного та приватного життя (стаття 8). Він також стверджував, що не було належних процесуальних гарантій для забезпечення ефективного захисту його прав за статтею 8, оскільки, на його думку, розкриття суті справи щодо національної безпеки, в якій він фігурував, було дуже обмежене та сам він не міг ефективно брати участь у судовому провадженні через його вислання з території держави.

98. Суд розглянув справу у світлі принципів, встановлених у його рішенні по справі *«Рамадан проти Мальти» (Ramadan v. Malta)*, 2016. Він прагнув з'ясувати, чи було рішення, ухвалене проти заявника, свавільним, та чи становили наслідки такого рішення порушення статті 8. У зв'язку з цим Суд зазначив, що для встановлення того, чи було позбавлення громадянства свавільним, необхідно розглянути, чи відповідало воно закону, чи було забезпечено необхідні процесуальні гарантії, а також чи діяли органи влади старанно та оперативно. Суд також зазначив, що стандарт «свабільності» є більш суворим, ніж стандарт пропорційності.

99. У цій справі Суд визнав, що позбавлення заявника громадянства не було свавільним. Щодо скарги заявника на те, що він не скористався процесуальними гарантіями в рамках національного провадження, оскільки не мав доступу до частини доказів у матеріалах справи, та що його вислання з території завадило йому ефективно брати участь у апеляційному провадженні, Суд зауважив, що національне провадження проводилося в спосіб, сумісний з вимогами статті 8, і що його завданням не є оспорування висновків національних судів. Насамкінець, у зв'язку з наслідками позбавлення громадянства, Суд зазначив, що заявник отримав громадянство Судану, і тому оскаржуваний захід не зробив його апатридом. Він додав, що заявник не надав доказів на підтримку своєї заяви про те, що його дружина та дитина проживають у Сполученому Королівстві. Тим не менш, було зазначено, що останні можуть вільно відвідувати Судан і навіть жити там, якщо вони цього бажають. Отже, Суд визнав заяву неприйнятною як таку, що є явно необґрунтованою.

100. У справі *«Гумід та інші проти Франції» (Ghoumid and Others v. France)*, 2020, Суд підтвердив «велике значення», яке він надав тому факту, що всі заявники, яких було позбавлено французького громадянства після засудження за тероризм, мали також і інше громадянство, і, отже, оскаржуване рішення не залишило їх в статусі осіб без громадянства.

Хоча цей захід було застосовано до заявників значно пізніше їхнього засудження (через десять років після подій і майже через сім років після рішення апеляційного суду), Суд постановив, що за конкретних обставин справи час, що минув, сам по собі не є достатнім для того, щоб визнати позбавлення громадянства свавільним. Він також визнав, що після терористичних атак у Франції в 2015 році країна повинна була посилити свою боротьбу з тероризмом. Суд підкреслив аргумент Уряду про те, що особи, засуджені за тероризм, більше не повинні користуватися особливим зв'язком із країною проживання, який створюється за допомогою громадянства останньої.

Нарешті, Суд встановив, що позбавлення громадянства, як це передбачено статтею 25 Цивільного кодексу Франції, не може розглядатися як кримінальна відповідальність у розумінні статті 4 Протоколу № 7 до Конвенції.

101. У тому ж ключі у справі *«Йогансен проти Данії» (Johansen v. Denmark)* (ухв.), 2022, Суд визнав явно необґрунтованою заяву, подану особою, яка приєдналася до терористичної організації «Ісламська держава» в Сирії та була позбавлена громадянства Данії після засудження у кримінальному порядку за тероризм. У своєму рішенні Суд зазначив, зокрема, що заявник також є громадянином Тунісу, і що національні суди ретельно та без свавілля розглянули його ситуацію.

Г. Заходи, вжиті в рамках міжнародного санкційного режиму

Стаття 6 Конвенції

«1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

(б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

(с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або — за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

(д) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

(е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, — одержувати безоплатну допомогу перекладача.

102. Боротьба з тероризмом, особливо в його нинішній формі, може змусити держави вживати каральних адміністративних і судових заходів поза межами звичайної системи покарання за

кримінальні правопорушення, зокрема в рамках міжнародного санкційного режиму («*Нада проти Швейцарії*» (*Nada v. Switzerland*) [ВП], 2012, та «*Аль-Дулімі енд Монтана Менеджмент Інк. проти Швейцарії*» (*Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland*) [П], 2013).

103. Рішення, ухвалене Судом по справі «*Аль-Дулімі енд Монтана Менеджмент Інк. проти Швейцарії*» (*Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland*) [ВП], 2013, що не пов'язана з тероризмом, стосувалося доступу до суду для оскарження конфіскації майна, здійсненої відповідно до Резолюції 1483 Ради Безпеки ООН. Заявник був директором компанії, що є другим заявником у справі, та за даними Ради Безпеки він також був керівником фінансового відділу секретних служб Іраку за режиму Саддама Хусейна. У рамках режиму санкцій, запровадженого Радою Безпеки, заявників було внесено до санкційного списку, а їхні активи заморожено з метою подальшої передачі до Фонду розвитку Іраку. Заявники безуспішно оскаржили конфіскацію їхніх активів у швейцарських судах, які вважали себе зобов'язаними обмежитися лише перевіркою того, чи справді імена заявників фігурують у списках, створених Комітетом Ради Безпеки ООН із санкцій, та чи належать їм ці активи. У Суді заявники скаржилися на непропорційне обмеження їх права на доступ до суду, що порушувало положення статті 6 (цивільний аспект). Суд намагався з'ясувати, чи існує конфлікт між нормами Резолюції 1483 Ради Безпеки та статтею 6 Конвенції, яка вимагає визначення ієрархії між зобов'язаннями за Конвенцією, з одного боку, та зобов'язаннями, викладеними в Статуті Організації Об'єднаних Націй, з іншого боку. Суд вважав, що оскільки пункт 2 статті 24 Статуту ООН вимагав від Ради Безпеки діяти відповідно до цілей та принципів ООН, слід припустити, що Рада Безпеки не мала наміру накладати на Держави-члени жодних зобов'язань, які могли б суперечити основним принципам захисту прав людини. Так, якщо Рада Безпеки не використовувала чітку та однозначну мову для вираження свого бажання, щоб Держави вдавалися до заходів, які суперечать міжнародному праву про права людини, Суд припускати, «в дусі системної гармонізації», що не існує конфлікту зобов'язань, який міг би задіяти правило пріоритету, закріплене у статті 103 Статуту ООН. Отже, у випадку будь-якої невизначеності в положеннях резолюції Ради Безпеки ООН, Суд повинен, якщо це можливо, обрати тлумачення, яке найбільше відповідає вимогам Конвенції та дозволяє уникнути будь-якого конфлікту зобов'язань. За обставин цієї справи Суд постановив, що в Резолюції 1483 немає нічого, що б прямо заважало національним судам перевіряти, з точки зору захисту прав людини, заходи, вжиті на національному рівні відповідно до цієї Резолюції. Дійсно, коли резолюція прямо не виключала можливість судового перегляду, її завжди слід було тлумачити як таку, що дозволяє Державам здійснювати такий перегляд з метою запобігання її свавільному виконанню; це було спрямоване на збереження справедливого балансу між конкуруючими інтересами. Аналогічно будь-яке виконання Резолюції Ради Безпеки без можливості судового перегляду для гарантії відсутності свавілля призведе до відповідальності Держави за статтею 6 Конвенції. За відсутності конфлікту між зобов'язаннями, встановленими Статутом ООН, та зобов'язаннями за Конвенцією, Суд вважав, що немає потреби вирішувати питання про ієрархію юридичних зобов'язань, за статтею 103, або, фактично, питання про застосування правила рівноцінного захисту (див. «*Босфорус Гава Йоллари Туризм і Тіджарет Анонім Шіркети проти Ірландії*» (*Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*) [ВП], 2005).

104. Суд дійшов висновку, що в цій справі заявники не мали можливості надати докази того, що їхнє включення до списків Комітету з санкцій було свавільним. Їхня нездатність оскаржити застосований захід конфіскації протягом десяти років була «навіть чи можливою у демократичному суспільстві». Крім того, Суд зазначив, що процедури виключення зі списку Комітету із санкцій не можуть замінити відповідний судовий контроль на рівні Держави-відповідача або навіть частково компенсувати відсутність такого контролю з огляду на «дуже серйозну, неодноразову та послідовну критику», висловлену під час цих процедур численними міжнародними органами. Тож Суд встановив порушення статті 6 Конвенції.

Н. Вислання

Стаття 1 Протоколу № 7

«1. Іноземець, який законно проживає на території держави, не може бути висланий за її межі інакше ніж на виконання рішення, прийнятого відповідно до закону, і повинен мати можливість:

- (a) наводити аргументи проти свого вислання;
- (b) вимагати перегляду своєї справи; і
- (c) бути представленим з цією метою перед компетентним органом або перед особою чи особами, призначеними цим органом..

2. Іноземець може бути висланий до здійснення своїх прав, передбачених у підпунктах а, b та с пункту 1 цієї статті, якщо таке вислання є необхідним в інтересах публічного порядку або зумовлюється міркуваннями національної безпеки.

105. В принципі, Державам має бути дозволено, у контексті боротьби з тероризмом, депортувати іноземців, яких вони вважають загрозою національній безпеці. Функції Суду не включають перевірку того, чи дійсно особа становить таку загрозу; його єдиним завданням є розгляд питання про те, чи буде депортація цієї особи сумісною з її правами за Конвенцією (див., серед інших справ *«Ікс проти Швеції» (X v. Sweden)*, 2018, § 46, та *«В. проти Франції» (W. v. France)*, 2022, § 65).

106. У справі *«Мухаммад і Мухаммад проти Румунії» (Muhammad and Muhammad v. Romania)* [ВП], 2020, заявники були громадянами Пакистану, які проживали в Румунії, де вони отримали студентські візи. Їх вислали з Румунії з міркувань національної безпеки. Проте вони не мали доступу до секретних документів, на підставі яких було прийнято рішення про вислання. Крім того, вони не отримали детальної інформації про факти та підстави, на яких ґрунтувалося їх вислання. Суд визнав порушення статті 1 Протоколу № 7 на підставі того, що право заявників бути поінформованими про фактичні обставини та зміст документів, використаних для їх вислання, було суттєво обмежене, і ці обмеження не були врівноважені в національному провадженні.

107. У цій справі Суд зазначив, що повідомлення про підстави вислання обмежувалося інформацією, необхідною для забезпечення того, щоб відповідні іноземці могли ефективно реалізувати своє право посилатися на відповідні факти, які змусили компетентні національні органи вважати, що вони становлять загрозу національній безпеці. Суд визнав право на доступ до документів у справі, вимагаючи, щоб іноземець був поінформований (бажано в письмовій формі, і в будь-якому випадку таким чином, щоб він міг ефективно захистити себе) про зміст документів та інформації по справі, на які покладався компетентний орган при ухваленні рішення про вислання, не виключаючи можливості запровадження, за потреби, належним чином обґрунтованих обмежень щодо такого типу інформації.

108. Оскільки процесуальне право іноземців, які підлягають висланню, не є абсолютним, Суд встановив поріг, який не повинно перевищувати жодне обмеження: обмеження не повинні зводити нанівець процесуальний захист, передбачений статтею 1 Протоколу № 7, через вплив на саму сутність гарантій, встановлених у цьому положенні, таких як право іноземця подати аргументацію проти свого вислання та захист від свавілля. Для визначення обсягу процесуальних прав Суд покладався на власну практику щодо статей 5 і 6 Конвенції. Таким чином, він застосував подвійний критерій, який полягає у встановленні, по-перше, чи були відповідні обмеження визнані належним чином обґрунтованими компетентним незалежним органом з урахуванням обставин справи, а по-друге, чи були викликані цим труднощі для іноземця достатньою мірою

врівноважені такими факторами, як процесуальні гарантії. На думку Суду, той факт, що необхідність оскаржуваних обмежень не була врахована або не була адекватно оцінена, сам по собі не є достатнім для висновку про порушення статті 1 Протоколу № 7. Однак у такій ситуації Суд проводив би суворішу перевірку застосованих врівноважувальних факторів. У цьому контексті оцінка Суду ґрунтуватиметься на двох основних принципах: 1) чим більше доступна іноземцю інформація обмежується, тим важливішими є гарантії; 2) якщо обставини справи виявляють особливо значні наслідки для ситуації іноземця, то врівноважувальні гарантії мають відповідно посилюватися.

109. У справі *«К.І. проти Франції» (K.I. v. France)*, 2021, заявник, росіянин чеченського походження, отримав статус біженця, але пізніше був визнаний винним у терористичних актах і засуджений до п'яти років позбавлення волі. Влада Франції вирішила повернути його до Росії, де, за словами заявника, він наражався б на реальний ризик поведження, що суперечить статті 3, через його засудження за терористичні злочини у Франції. Рішення підтвердило повний захист, наданий статтею 3 Конвенції, яка, незважаючи на зміну статусу біженця заявника та на те, що Держава, яка висилає, повинна управляти ризиками для безпеки, пов'язаними з засудженими за тероризм особами, вимагала повної оцінки *ex nunc* будь-якого реального ризику, у випадку вислання заявника, щодо поведження, яке суперечить статті 3, на території Держави, яка приймає.

110. У справі *«Йогансен проти Данії» (Johansen v. Denmark)* (див. вище § 100) Суд встановив, що Верховний Суд Данії видав наказ про вислання заявника після докладного аналізу, вивчення його особистої ситуації та ретельного зважування конкуруючих інтересів з урахуванням критеріїв, викладених в судовій практиці. Щодо скарги заявника стосовно його приватного життя було зазначено, що Верховний Суд підкреслив: дружина заявника, яка прийняла іслам у 18 років, і його син, який відвідував ісламську школу в Данії, не були повністю проти того, щоб супроводжувати його до Тунісу, і що, у будь-якому разі, вони могли відвідувати його там і спілкуватися з ним телефоном та через Інтернет. Суд зазначив, що державна влада навела «дуже вагомні причини» для його вислання, і оскаржуване рішення не можна назвати непропорційним законній меті, яка переслідувалася, а саме захисту громадськості від загрози тероризму. Як наслідок, Суд визнав скаргу заявника за статтею 8 Конвенції неприйнятною як явно необґрунтовану.

111. У рішенні у справі *«В. проти Франції» (W. v. France)*, 2022, статус біженця заявника, росіянина чеченського походження, було скасовано на тій підставі, що він повертався до Росії (принаймні двічі), й під час перебування там отримав та використовував російський паспорт. Згодом щодо нього були розпочаті процедури з депортації (до Росії) через його роль у радикальному ісламістському русі у Франції. Наказ про депортацію містив детальне обґрунтування, зокрема, вказувалося, що заявник нібито пройшов військову підготовку в Пакистані в 2010 році з метою набуття навичок виготовлення, встановлення та підриву саморобних вибухових пристроїв. Офіс префекта згодом передав російському консульству інформацію про особисту ситуацію заявника, включно з його минулою діяльністю в чеченській терористичній організації та його прихильністю до міжнародного джихаду. На підставі цієї інформації, зокрема, Суд дійшов висновку, що у разі депортації заявника до Росії він зазнав би реального ризику поведження, яке порушує статтю 3 Конвенції.

112. Детальну інформацію щодо правил екстрадиції, вислання та будь-якого іншого виду передачі осіб, зокрема у справах про тероризм, дивіться у Посібнику із судової практики щодо імміграції⁹ та у Посібнику зі статті 1 Протоколу № 7 до Європейської конвенції з прав людини¹⁰.

9. Посібник із судової практики – *Імміграція*

10. *Посібник зі статті 1 Протоколу № 7 — Процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців*

V. Право на повагу до приватного та сімейного життя

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

1. Повернення тіл ймовірних терористів для поховання

113. Суд розглядав багато справ щодо відмови державної влади повернути тіла ймовірних терористів їхнім сім'ям (див., зокрема, *«Сабанчієва та інші проти Росії» (Sabanchiyeva and Others v. Russia)*, 2013, та *«Гюльбахар Озер і Юсуф Озер проти Туреччини» (Gülbahar Özer and Yusuf Özer v. Turkey)*, 2018). У справі *«Сабанчієва та інші проти Росії» (Sabanchiyeva and Others v. Russia)*, 2013 рік, близькі родичі заявників були вбиті під час зіткнень із силами служби безпеки. Після ідентифікації тіл заявниками державна влада вирішила провести кремацію тіл, незважаючи на те, що заявники просили їх повернути з метою організації їхнього поховання. У цьому контексті державна влада посилалася на положення національного законодавства, які забороняли повернення тіл терористів, які загинули «внаслідок перехоплення терористичних актів».

114. У своїй оцінці за статтею 8 Конвенції Суд постановив, що оскаржуване рішення може бути виправданим в інтересах громадської безпеки, щоб запобігти заворушенням та захистити права і свободи інших осіб, у тому числі тих, хто став жертвами терористичних актів. Суд також зазначив, що при організації оскаржуваної операції органи влади мали право діяти з метою мінімізації інформаційно-психологічного впливу терористичного акту на населення та захисту почуттів родичів жертв. Суд вважав, що таке втручання, безумовно, могло б обмежити можливість заявників обирати час, місце та спосіб проведення відповідних похоронних церемоній і поховань, або навіть безпосередньо регулювати такі процедури.

115. Проте, Суд, зауваживши, що заявників було повністю виключено з похорону, й вони не мали можливості віддати останню шану своїм родичам, дійшов висновку, що національні органи влади не провели оцінку обставин кожної справи окремо. Дійсно, закон у його тлумаченні судами передбачав автоматичну відмову, і тому органи влади не мали змоги шукати інші способи досягнення поставленої законної мети. Відповідно, Суд постановив, що оскаржуваний захід не досяг справедливого балансу між конкуруючими інтересами.

2. Право засуджених підтримувати родинні зв'язки

116. Суд мав нагоду ухвалити рішення щодо права ув'язнених, зокрема в контексті організованої злочинності, підтримувати контакти зі своїми сім'ями, (див., серед іншого, рішення у справі *«Мессіна проти Італії» (Messina v. Italy) (№ 2)*. Для отримання додаткової інформації див. також Посібник із судової практики зі статті 8)¹¹. У цьому контексті державна влада може, наприклад, обмежити кількість побачень із родиною, контролювати такі побачення та запровадити особливий тюремний режим для затриманої особи.

11. *Посібник зі статті 8 – Право на повагу до приватного і сімейного життя*

117. У справі *«Оджалан проти Туреччини» (Öcalan v. Turkey)* (№ 2), 2014, заявник, лідер РПК, стверджував про порушення його права на повагу до його сімейного життя через обмеження його контактів з членами його сім'ї, телефонних дзвінків, листування та відвідувань. Суд зазначив, що багато держав-учасниць Конвенції мають суворіші режими безпеки для небезпечних ув'язнених. Суд додав, що ці режими базуються на посиленні спостереження за зовнішнім спілкуванням ув'язнених, які становлять особливу загрозу для внутрішнього порядку у в'язниці та правопорядку за її межами. Отже, Суд не міг сумніватися в необхідності застосування до заявника особливого режиму утримання під вартою. Стосовно встановлення балансу між особистим інтересом заявника у спілкуванні зі своєю родиною та загальним інтересом щодо обмеження його контактів із зовнішнім світом, Суд зазначив, що адміністрація пенітенціарної установи намагалася, наскільки це було можливо, допомогти заявнику підтримувати зв'язок зі своїми найближчими родичами, дозволяючи відвідування раз на тиждень без будь-яких обмежень щодо кількості відвідувачів. Крім того, у відповідь на зауваження КЗК (Європейський Комітет з запобігання катуванням та нелюдському чи принизливому поводженню або покаранню) адміністрація пенітенціарної установи дозволила заявникові сидіти за столом зі своїми відвідувачами. З матеріалів справи також стало відомо, що телефонні дзвінки дозволялися. Листування між заявником та його родиною функціонувало нормально, окрім перевірок і цензури, що проводилися з метою запобігання обміну інформацією щодо діяльності РПК, терористичної організації, заснованої заявником. З огляду на ці міркування, Суд дійшов висновку, що обмеження права заявника на повагу до його сімейного життя не перевищили рівня, необхідного в демократичному суспільстві для запобігання заворушенням або злочинам у розумінні пункту 2 статті 8 Конвенції.

118. Місця утримання осіб під вартою також можуть, за певних умов, порушувати питання відповідно до статті 8 Конвенції. Для отримання додаткової інформації див. Посібник із судової практики зі статті 8¹².

119. З іншого боку, у справі *«Лабак Ларреа та інші проти Франції» (Labaca Larrea and Others v. France)* (ухв.), 2017, § 52, яка стосувалася утримання у Франції членів ЕТА в слідчому ізоляторі, розташованому приблизно за 800 кілометрів від місць проживання їхніх сімей, Суд постановив, що переведення заявників до цього ізолятора не мало значного впливу на їхнє право на відвідування. Суд визнав, що факт утримання особи у в'язниці настільки далеко від його сім'ї, що їм було дуже важко, навіть неможливо, відвідати його, за певних обставин може становити втручання в сімейне життя ув'язненого. Однак він не вважав, що ці обставини існували саме в цій справі. Насправді з матеріалів справи стало відомо, що заявники переховувалися в північній і центральній Франції протягом тривалого періоду до свого арешту. Згодом їх утримували у в'язниці в околицях Парижа, неподалік від суду, в якому розглядалась справа, а потім перевели в Ліон-Корбас. Суд зазначив, що слідчі ізолятори в Парижі, куди спочатку помістили заявників, були так само віддалені від місць проживання їхніх сімей, як і в'язниця Ліон-Корбас, у якій їх утримували, після чого оскаржувалося таке переведення. Більше того, Суд зауважив, що, окрім питання відстані, заявники не стверджували, що вони підлягали спеціальному режиму утримання, який би накладав обмеження на частоту сімейних відвідувань або встановлював нагляд за такими відвідуваннями. До них також не застосовувалися будь-які інші заходи, які б обмежували або скорочували їхнє право на відвідування чи доступ до телефонних дзвінків. Навпаки, надані Урядом і незаперечені заявниками документи довели, що останні отримували велику кількість візитів і телефонних дзвінків від своїх родичів. Крім того, не було жодних доказів того, що поїздки їхніх сімей викликали якісь дуже складні чи непереборні проблеми. З цих причин Суд дійшов висновку, що недоліки, на які скаржилися заявники, були недостатніми, щоб вважатися «втручанням» у їхнє право на повагу до сімейного життя згідно з пунктом 1 статті 8 Конвенції, і оголосив цю скаргу неприйнятною як явно необґрунтовану.

12. *Посібник зі статті 8 – Право на повагу до приватного і сімейного життя*

120. У справі *«Фрайле Ітурральде проти Іспанії» (Fraile Iturralde v. Spain)* (ухв.), 2019, Суд погодився з відмовою влади Іспанії перевести заявника, члена ЕТА, який був засуджений за тероризм, до в'язниці, яка була ближче до дому його сім'ї, враховуючи, по-перше, що запроваджена політика була спрямована на розрив зв'язків між ув'язненими та їхнім початковим злочинним середовищем, а по-друге, що заявник ніколи не заперечував свого членства в ЕТА. Суд також зазначив, що оскільки ЕТА відмовилася від збройної боротьби, влада Іспанії взяла на себе зобов'язання переглянути питання передачі ув'язнених.

121. Суд також вирішив питання про те, чи можна дозволити ув'язненому бути присутнім на сімейних похоронах. Він встановив, що відмова в таких випадках становила втручання в його право на повагу до його приватного і сімейного життя (*«Плоський проти Польщі» (Płoski v. Poland)*, 2002, § 32). У недавній справі *«Гімон проти Франції» (Guimon v. France)*, 2019, заявниця провела у в'язниці одинадцять років за серйозні терористичні злочини. Вона попросила дозволу на поїздку в супроводі конвою до похоронного бюро, щоб віддати шану своєму померлому батькові. Це прохання та наступні апеляції заявниці були відхилені з логістичних причин. Суд зазначив, що органи судової влади розглянули клопотання заявниці з належною ретельністю та постановили, що смерть батька була винятковою причиною, яка могла виправдати захід, що дозволяв би заявниці залишити в'язницю у супроводі конвою, але, тим не менш, вони відхилили клопотання з двох основних причин: по-перше, через психологічний портрет заявниці як злочинниці, яка була засуджена за терористичні акти та продовжувала стверджувати про свою приналежність до ЕТА; а по-друге, тому що фізично не було можливості організувати посилену групу супроводу, враховуючи наявний час, а саме шість днів. За обставин справи Суд постановив, що органи судової влади зважили конкуруючі інтереси: з одного боку, право заявниці на повагу до її сімейного життя, а з іншого боку, громадську безпеку та запобігання заворушенням і злочинам. Як наслідок, Суд встановив, що не було порушення статті 8 Конвенції.

122. Інформацію про міжнародне переміщення ув'язнених див. у Посібнику із судової практики зі статті 8.

3. Возз'єднання сім'ї та вислання з території Держави

123. У рамках боротьби з тероризмом Держави можуть мати підстави вислати осіб зі своєї території, включно з особами, які позбавлені громадянства, як у справі *«K2 проти Сполученого Королівства» (K2 v. the United Kingdom)* (ухв.), 2017.

124. У справі *«Далеа проти Франції» (Dalea v. France)* (ухв.), 2010, Суд мав вирішити питання щодо реєстрації імені заявника в Шенгенській інформаційній системі з міркувань національної безпеки з метою відмови у в'їзді до Франції.

125. У справі *«С.Л. проти Румунії» (S.L. v. Romania)* (ухв.), 2022, Суд розглянув скаргу щодо неможливості ознайомитися з секретними документами, які лежать в основі наказу про заборону в'їзду заявнику в країну з міркувань національної безпеки. Суд повторив, що процесуальні гарантії, встановлені статтею 8, не гарантують іноземцю абсолютного права бути поінформованим про причини, що лежать в основі наказу про заборону в'їзду в країну, або мати доступ до секретної інформації та документів у його справі. Проте мала бути проведена перевірка незалежним органом для підтвердження відсутності свавілля в оцінці загрози національній безпеці та пропорційності заходу у поєднанні з певною формою змагального судового розгляду, та у відповідних випадках через спеціального представника, який отримав допуск до секретної інформації (§ 47). Однак, на підставі фактів справи Суд виявив, що, хоча заявник не мав можливості скористатися певною формою змагального судового розгляду, ця неспроможність виникла внаслідок того, як його адвокат вирішив проводити захист, а не через відсутність процесуальних гарантій, передбачених національним законодавством (§§ 48-54).

126. Суд також мав розглянути наслідки заборони на поїздки, накладеної на особу, яку було додано до списку Комітету із санкцій ООН, що був додатком до резолюцій Ради Безпеки стосовно підозрюваних у тероризмі («*Нада проти Швейцарії*» (*Nada v. Switzerland*) [ВП], 2012). У цій справі влада Швейцарії прийняла федеральну постанову відповідно до кількох резолюцій Ради Безпеки, щоб запобігти в'їзду заявника, громадянина Єгипту, або його проїзду транзитом через Швейцарію у зв'язку з тим, що його ім'я фігурувало в списку осіб, підозрюваних у зв'язках з Талібаном або Аль-Каїдою. Заявник проживав у невеликому італійському анклаві в швейцарському кантоні Тічино, відділеному від території Італії озером. Одна зі скарг заявника стосувалася наказу про вислання, оскільки він не дозволяв йому, по-перше, залишити анклав, щоб побачити свою сім'ю, а по-друге, отримати необхідне йому лікування. Суд зауважив, що оскаржувані заходи змусили заявника залишатися в цьому анклаві приблизно шість років, що перешкоджало йому бачитися з родичами та лікарями. Таким чином, це було втручанням у здійснення заявником його права на повагу до приватного і сімейного життя. Суд повторив, що відповідно до статті 1 Конвенції Договірні Держави несуть відповідальність за всі дії та бездіяльність своїх керівних органів. Що стосується зв'язку між Конвенцією та резолюціями Ради Безпеки, у справі «*Аль-Джеда проти Сполученого Королівства*» (*Al-Jedda v. the United Kingdom*) [ВП], 2011, Суд постановив, що має існувати презумпція, що Рада Безпеки не мала наміру зобов'язувати Держави-члени порушувати основоположні принципи прав людини. У зазначеній справі, проте, така презумпція була спростована, оскільки відповідна резолюція чітко вимагала від Держав запобігати в'їзду або транзиту осіб, зазначених у списку, через їхню територію. Однак Суд зазначив, що резолюція надавала Державам-членам вільний вибір серед різних можливих моделей для впровадження резолюцій у їхній національний правопорядок. Таким чином, Держави мали певну свободу дій при виконанні резолюцій, яка, правда, була обмеженою, але все ж реальною. Суд вважав, що обмеження, накладені на свободу пересування заявника протягом значного періоду часу, не досягли справедливого балансу між його правом на захист свого приватного та сімейного життя та законною метою, яка переслідувалася.

127. Що стосується возз'єднання сім'ї, дивіться тематичний Посібник із судової практики щодо імміграції та Посібник із судової практики зі статті 8¹³.

VI. Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації

Стаття 15 Конвенції

«1. Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від положень статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою».

13. Посібник зі статті 8 – Право на повагу до приватного і сімейного життя

128. Згідно зі статтею 15 Конвенції, у разі виняткових обставин Договірні Держави можуть відступати від свого зобов'язання забезпечувати певні права та свободи, захищені Конвенцією, на обмеженій та ретельно контрольованій основі. У своєму першому рішенні у справі *«Лолісс проти Ірландії» (Lawless v. Ireland)* (№ 3), 1961, Суд зіткнувся з відступом, на який посилався Уряд-відповідач у контексті боротьби з тероризмом. Відтоді більшість справ, у яких Суд розглядав чинність відступу, стосувалися тероризму.

129. Із судової практики випливає, що значення вислову «суспільна небезпека, яка загрожує життю нації» означає «виняткову кризову ситуацію або надзвичайну ситуацію, яка впливає на усе населення і становить загрозу для усталеного життя громади, що формує Державу» *«Лолісс проти Ірландії» (Lawless v. Ireland)* (№ 3), 1961, § 28). Ця небезпека має бути постійною або неминучою. Кризова ситуація, що впливає лише на один регіон Держави, може становити суспільну небезпеку, яка загрожує «життю нації» (див., наприклад, відступи, що стосуються Північної Ірландії у справі *«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*, 1978, § 205, та південно-східної Туреччини у справі *«Аксой проти Туреччини» (Aksoy v. Turkey)*, 1996, § 70).

130. Суд постановив, що тероризм у Північній Ірландії утворював суспільну небезпеку, оскільки роками він становив «особливо далекосяжну і гостру загрозу для територіальної цілісності Сполученого Королівства, інституціям шести графств і життю населення провінції» (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*, 1978, §§ 205 та 212; *«Бранніган і Макбрайд проти Сполученого Королівства» (Brannigan and McBride v. the United Kingdom)*, 1993, § 48; *«Маршалл проти Сполученого Королівства» (Marshall v. the United Kingdom)* (ухв.), 2001). Він дійшов таких самих висновків щодо терористичних дій РПК на південному сході Туреччини (*«Аксой проти Туреччини» (Aksoy v. Turkey)*, 1996, § 70), неминучої загрози серйозних терористичних атак у Сполученому Королівстві після 11 вересня 2001 року (*«А. та інші проти Сполученого Королівства» (A. and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2009, § 181) та спроби військового перевороту в Туреччині в 2016 році (*«Мехмет Хасан Алтан проти Туреччини» (Mehmet Hasan Altan v. Turkey)*, 2018, §§ 91-93; *«Сахін Алпай проти Туреччини» (Şahin Alpay v. Turkey)*, 2018, §§ 75-77). Крім того, Суд зазначив, що вимога неминучості небезпеки не може тлумачитися настільки вузько, щоб вимагати від держави чекати, поки станеться лихо, перш ніж вживати заходів для вирішення ситуації (*«А. та інші проти Сполученого Королівства» (A. and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2009, § 177). Слід також зазначити, що в листопаді 2015 року влада Франції повідомила Генерального секретаря Ради Європи про своє рішення відступити від Конвенції відповідно до її статті 15 у рамках надзвичайного стану, запровадженого після масових терористичних атак в Парижі. У справі *«Доменжу проти Франції» (Domenjoud v. France)* Суду було запропоновано оцінити ситуацію, в якій індивідуальний захід був реалізований з причин, відмінних від тих, що обґрунтовували оголошення надзвичайного стану. Суд уточнив, що надзвичайні закони не можуть використовуватися національними органами влади для накладення обмежень на свободи, якщо вони не безпосередньо пов'язані з обставинами, які спонукали до ухвалення такого законодавства. Проте Суд визнав, що влада може бути змушена ухвалювати оперативні рішення під час надзвичайної ситуації для виконання своїх обов'язків. Так, може існувати непрямий зв'язок між метою, що переслідується при оголошенні надзвичайного стану, і обґрунтуванням заходів, що приймаються на цій основі, за умови, що цей зв'язок достатньо міцний, щоб виключити будь-яку можливість зловживання. Крім того, Суд підкреслив важливість забезпечення ефективного захисту від свавілля в цій справі, особливо через перевірку відповідності зв'язку між заходами та підґрунтям надзвичайного стану.

131. Процедура застосування статті 15 Конвенції див. у Посібнику із судової практики зі статті 15 — Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації¹⁴.

14. *Посібник зі статті 15 Конвенції — Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації*.

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає постановлені Судом рішення або ухвали, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (далі — «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішень по суті справи, що були постановлені Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» указує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними у розумінні статті 44 Конвенції на момент публікації цього оновленого видання, позначені зірочкою («*») у переліку нижче. У пункті 2 статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або (b) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати не було заявлено; або (c) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли клопотання про передання справи приймається колегією Великої Палати, рішення Палати не стає остаточним, і, отже, не має законної сили; остаточним стає подальше рішення Великої Палати.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої Палати, рішень та ухвал Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) та Комісії (рішення та доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд постановляє свої рішення та ухвали англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібрань судової практики, підготовлених третіми сторонами.

—А—

«А. та інші проти Сполученого Королівства» (A. and Others v. the United Kingdom) [ВП],
№ 3455/05, ЄСПЛ 2009

«Абдулла Йїлмаз проти Туреччини» (Abdullah Yılmaz v. Turkey), № 21899/02, 17 червня 2008 року

«Абоваді проти Франції» (Aboufadda v. France) (ухв.), № 28457/10, 04 листопада 2014 року

«Абу Зубайда проти Литви» (Abu Zubaydah v. Lithuania), № 46454/11, 31 травня 2018 року

«Авонтіш проти Латвії» (Avotinš v. Latvia) [ВП], № 17502/07, 23 травня 2016 року

«Айвазян проти Вірменії» (Ayvazyan v. Armenia), № 56717/08, 01 червня 2017 року

«Аккум та інші проти Туреччини» (Akkum and Others v. Turkey), № 21894/93, ЄСПЛ
2005-II (витяги)

«Аксой проти Туреччини» (Aksoy v. Turkey), 18 грудня 1996 року, Звіти про рішення та ухвали
1996-VI

«Аллан проти Сполученого Королівства» (Allan v. the United Kingdom), № 48539/99, ЄСПЛ
2002-IX

«Аль Наширі проти Польщі» (Al Nashiri v. Poland), № 28761/11, 24 липня 2014 року

«Аль-Джеда проти Сполученого Королівства» (Al-Jedda v. the United Kingdom) [ВП],
№ 27021/08, ЄСПЛ 2011

*«Аль-Дулімі та “Монтана Менеджмент Інк.” проти Швейцарії» (Al-Dulimi and Montana
Management Inc. v. Switzerland),* № 5809/08, 26 листопада 2013 року

- «Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства» (*Al-Skeini and Others v. the United Kingdom*) [ВП], № 55721/07, ЄСПЛ 2011
- «Аль-Хавсаві проти Литви» (*Al-Hawsawi v. Lithuania*), № 6383/17, 16 січня 2024 року
- «Аманн проти Швейцарії» (*Amann v. Switzerland*) [ВП], № 27798/95, ЄСПЛ 2000-II
- «Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» (*Armani Da Silva v. the United Kingdom*) [ВП], № 5878/08, 30 березня 2016 року
- «Атрістейн Горосабель проти Іспанії» (*Atristain Gorosabel v. Spain*), № 15508/15, 18 січня 2022 року

—Б—

- «Б та П проти Сполученого Королівства» (*B. and P. v. the United Kingdom*), №№ 36337/97 та 35974/97, ЄСПЛ 2001-III
- «Барбулеску проти Румунії» (*Bărbulescu v. Romania*) [ВП], № 61496/08, 5 вересня 2017 року (витяги)
- «Бегал проти Сполученого Королівства» (*Beghal v. the United Kingdom*), № 4755/16, 28 лютого 2019 року
- «Белачев проти Росії» (*Belachev v. Russia*), № 28617/03, 4 грудня 2008 року
- «Босфорус Гава Йолларі Туризм і Тіджарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (*Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*) [ВП], № 45036/98, ЄСПЛ 2005-VI.
- «Буїд проти Бельгії» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], № 23380/09, ЄСПЛ 2015
- «Бьозе проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium*) [ВП], № 71409/10, 09 листопада 2018

—В—

- «В. проти Франції» (*W. v. France*), № 1348/21, 30 серпня 2022 року
- «Василічук проти Республіки Молдова» (*Vasiliciuc v. the Republic of Moldova*), № 15944/11, 02 травня 2017 року
- «Васіляускас проти Литви» (*Vasiliauskas v. Lithuania*) [ВП], № 35343/05, ЄСПЛ 2015
- «Васюков проти Росії» (*Vasyukov v. Russia*), № 2974/05, 05 квітня 2011 року
- «Вебер і Саравія проти Німеччини» (*Weber and Saravia v. Germany*) (ухв.), № 54934/00, ЄСПЛ 2006-XI.
- «Веттер проти Франції» (*Vetter v. France*), № 59842/00, 31 травня 2005 року
- «Віссе проти Франції» (*Wisse v. France*), № 71611/01, 20 грудня 2005 року

—Г—

- «Галіп Дору проти Туреччини» (*Galip Dođru v. Turkey*), № 36001/06, 28 квітня 2015 року
- «Геглас проти Чеської Республіки» (*Heglas v. the Czech Republic*), № 5935/02, 01 березня 2007 року
- «Гезель і Езер проти Туреччини» (*Gözel and Özer v. Turkey*), №№ 43453/04 і 31098/05, 6 липня 2010 року
- «Гелфорд проти Сполученого Королівства» (*Halford v. the United Kingdom*), 25 червня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-III
- «Гефген проти Німеччини» (*Gäfgen v. Germany*) [ВП], № 22978/05, ЄСПЛ 2010
- «Гженда проти Польщі» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], № 43572/18, § 324, 15 березня 2022 року
- «Гіллан та Квінтон проти Сполученого Королівства» (*Gillan and Quinton v. the United Kingdom*), № 4158/05, ЄСПЛ 2010 (витяги)
- «Гімон проти Франції» (*Guimon v. France*), № 48798/14, 11 квітня 2019 року

«Гріфхорст проти Франції» (*Grifhorst v. France*), № 28336/02, 26 лютого 2009 року
«Гулець проти Туреччини» (*Güleç v. Turkey*), 27 липня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-IV.
«Гумід та інші проти Франції» (*Ghoumid and Others v. France*), №№ 52273/16 та 4 інших, 25 червня 2020 року
«Гуццарді проти Італії» (*Guzzardi v. Italy*), 6 листопада 1980 року, серія А, №. 39
«Гюлер та Угур проти Туреччини» (*Güler and Uğur v. Turkey*), №№. 31706/10 і 33088/10, 02 грудня 2014 року
«Гюльбахар Озер та Юсуф Озер проти Туреччини» (*Gülbahar Özer and Yusuf Özer v. Turkey*), № 64406/09, 29 травня 2018 року

—Д—

«Далеа проти Франції» (*Dalea v. France*) (ухв.), № 964/07, 02 лютого 2010 року
«Де Томмазо проти Італії» (*De Tommaso v. Italy*) [ВП], № 43395/09, 23 лютого 2017 року
«Дель Ріо Прада проти Іспанії» (*Del Río Prada v. Spain*) [ВП], № 42750/09, ЄСПЛ 2013
«Джаллог проти Німеччини» (*Jalloh v. Germany*), № 54810/00, ЄСПЛ 2006-IX
«Джаспер проти Сполученого Королівства» (*Jasper v. the United Kingdom*) [ВП], № 27052/95, 16 лютого 2000 року
«Джіуліані та Гаджіо проти Італії» (*Giuliani and Gaggio v. Italy*) [ВП], № 23458/02, ЄСПЛ 2011 (витяги)
«Доменжу проти Франції» (*Domenjoud v. France*), №№ 34749/16 та 79607/17, 16 травня 2024 року
«Донохоу проти Ірландії» (*Donohoe v. Ireland*), № 19165/08, 12 грудня 2013 року
«Дорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. Netherlands*), 26 березня 1996 року, Звіти про рішення та ухвали 1996-II
«Дюжарден та інші проти Франції» (*Dujardin and Others v. France*) (ухв.), № 16734/90, 02 вересня 1991 року

—Е—

«Ель Хаскі проти Бельгії» (*El Haski v. Belgium*), № 649/08, 25 вересня 2012 року
«Ель-Масрі проти Північної Македонії» (*El-Masri v. North Macedonia*) [ВП], № 39630/09, ЄСПЛ 2012
«Ете проти Туреччини» (*Ete v. Türkiye*), № 28154/20, 06 вересня 2022 року

—З—

«З.Б. проти Франції» (*Z.B. v. France*), № 46883/15, 02 вересня 2021 року

—І—

«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], №№ 50541/08 та 3 інших, 13 вересня 2016 року
«Ікс. проти Швеції» (*X v. Sweden*), № 36417/16, 09 січня 2018 року
«Ілетміш проти Туреччини» (*İletmiş v. Turkey*), № 29871/96, ЄСПЛ 2005-XII
«Інчал проти Туреччини» (*Incal v. Turkey*), 9 червня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-IV

«Ірландія проти Сполученого Королівства» (*Ireland v. the United Kingdom*), 18 січня 1978 року, серія А, № 25

—Й—

«Йогансен проти Данії» (*Johansen v. Denmark* (ухв.)), № 27801/19, 01 лютого 2022 року
«Йоргіч проти Німеччини» (*Jorgic v. Germany*), № 74613/01, ЄСПЛ 2007-III

—К—

«К.І. проти Франції» (*K.I. v. France*), № 5560/19, § 15 15 квітня 2021 року
«К2 проти Сполученого Королівства» (*K2 v. the United Kingdom*) (ухв.), № 42387/13, 07 лютого 2017 року
«Какуллі проти Туреччини» (*Kakoulli v. Turkey*), № 38595/97, 22 листопада 2005 року
«Кастеллані проти Франції» (*Castellani v. France*), № 43207/16, 30 квітня 2020 року
«Кеннеді проти Сполученого Королівства» (*Kennedy v. the United Kingdom*), № 26839/05, 18 травня 2010 року
«Класс та інші проти Німеччини» (*Klass and Others v. Germany*), 06 вересня 1978 року, Серія А № 28
«Коккінакіс проти Греції» (*Kokkinakis v. Greece*), 25 травня 1993 року, серія А № 260-А
«Копленд проти Сполученого Королівства» (*Copland v. the United Kingdom*), № 62617/00, ЄСПЛ 2007
«Крестовський проти Росії» (*Krestovskiy v. Russia*), № 14040/03, 28 жовтня 2010 року
«Курт проти Туреччини» (*Kurt v. Turkey*), 25 травня 1998 року, Звіти про рішення та постанови 1998-III

—Л—

«Лабак Ларреа та інші проти Франції» (*Labaca Larrea and Others v. France*) (ухв.), № 56710/13 та 2 інших, 07 лютого 2017 року
«Лавенц проти Латвії» (*Lavents v. Latvia*), № 58442/00, 28 листопада 2002 року
«Леруа проти Франції» (*Lerooy v. France*), № 36109/03, 02 жовтня 2008 року
«Лоулесс проти Ірландії» (*Lawless v. Ireland*) (№ 1), 14 листопада 1960 року, серія А № 1
«Лоулесс проти Ірландії» (*Lawless v. Ireland*) (№ 3), 01 липня 1961 року, серія А № 3

—М—

«М.С.С. проти Бельгії та Греції» (*M.S.S. v. Belgium and Greece*) [ВП], № 30696/09, ЄСПЛ 2011
«Макараціс проти Греції» (*Makaratzis v. Greece*) [ВП], № 50385/99, ЄСПЛ 2004-XI
«Макканн та інші проти Сполученого Королівства» (*McCann and Others v. the United Kingdom*), 27 вересня 1995 року, Серія А № 324
«Маккеоун проти Сполученого Королівства» (*McKeown v. the United Kingdom*), № 6684/05, 11 січня 2011 року
«Маккерр проти Сполученого Королівства» (*McKerr v. the United Kingdom*), № 28883/95, 04 травня 2001 року
«Мансуроглу проти Туреччини» (*Mansuroğlu v. Turkey*), № 43443/98, 26 лютого 2008 року
«Маршалл проти Сполученого Королівства» (*Marshall v. the United Kingdom*) (ухв.), № 41571/98, 10 липня 2001 року

- «Мегмет Гасан Алтан проти Туреччини» (*Mehmet Hasan Altan v. Turkey*), № 13237/17 від 20 березня 2018 року
- «Мегмет Думан проти Туреччини» (*Mehmet Duman v. Turkey*), № 38740/09 від 23 жовтня 2018 року
- «Мерабішвілі проти Грузії» (*Merabishvili v. Georgia*) [ВП], № 72508/13, 28 листопада 2017 року
- «Мерк Енсен проти Данії» (*Mørck Jensen v. Denmark*), № 60785/19, 18 жовтня 2022 року
- «Мухаммед та Мухаммед проти Румунії» (*Muhammad and Muhammad v. Romania*) [ВП], № 80982/12, 15 жовтня 2020 року
- «Мюррей проти Сполученого Королівства» (*Murray v. the United Kingdom*), 28 жовтня 1994 року, серія А № 300-А

—Н—

- «Нада проти Швейцарії» (*Nada v. Switzerland*) [ВП], № 10593/08, ЄСПЛ 2012
- «Наср і Гхалі проти Італії» (*Nasr and Ghali v. Italy*), № 44883/09, 23 лютого 2016 року
- «Натчова та інші проти Болгарії» (*Natchova and Others v. Bulgaria*), [ВП], №№ 43577/98 і 43579/98, ЄСПЛ 2005-VII

—О—

- «Об'єднана Комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» (*United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*), 30 січня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-I
- «Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) (№ 2), №№ 24069/03 та 3 інших, 18 березня 2014 року
- «Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], № 46221/99, ЄСПЛ 2005-IV
- «Озман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства» (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*), № 8139/09, ЄСПЛ 2012 (витяги)
- «Осман проти Сполученого Королівства» (*Osman v. the United Kingdom*), 28 жовтня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-VIII

—П—

- «Пашаоглу проти Туреччини» (*Raşaoğlu v. Turkey*), № 8932/03, 08 липня 2008 року
- «Пежері проти Франції» (*Pagerie v. France*), № 24203/16, 19 січня 2023
- «Піроцці проти Бельгії» (*Pirozzi v. Belgium*), № 21055/11, 17 квітня 2018 року
- «Плоські проти Польщі» (*Płoski v. Poland*), № 26761/95, 12 листопада 2002 року

—Р—

- «Рамадан проти Мальти» (*Ramadan v. Malta*), № 76136/12, 21 червня 2016 року
- «Рамда проти Франції» (*Ramda v. France*), № 78477/11, 19 грудня 2017 року
- «Рефа Партісі (Партія добробуту) та інші проти Туреччини» (*Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey*) [ВП], №№ 41340/98 та 3 інших, ЄСПЛ 2003-II
- «Рібчева та інші проти Болгарії» (*Ribcheva and Others v. Bulgaria*), №№ 37801/16 та 2 інших, 30 березня 2021 року
- «Рієпан проти Австрії» (*Riepan v. Austria*), № 35115/97, ЄСПЛ 2000-XII
- «РОЙ ТВ А/С проти Данії» (*ROJ TV A/S v. Denmark*) (ухв.), № 24683/14, 17 квітня 2018 року

«Роман Захаров проти Росії» (*Roman Zakharov v. Russia*) [ВП], № 47143/06, ЄСПЛ 2015
«Роу та Девіс проти Сполученого Королівства» (*Rowe and Davis v. the United Kingdom*) [ВП],
№ 28901/95, ЄСПЛ 2000-II
«Руллан проти Франції» (*Rouillan v. France*), № 28000/19, 23 червня 2022 року

—С—

«С. та Марпер проти Сполученого Королівства» (*S. and Marper v. the United Kingdom*) [ВП],
№№ 30562/04 та 30566/04, ЄСПЛ 2008
«С., В та А проти Данії» (*S., V. and A. v. Denmark*) [ВП], №№ 35553/12 та 2 інших, 22 жовтня
2018 року
«С.Л. проти Румунії» (*S.L. v. Romania*) (ухв.), № 52693/12, 29 листопада 2022 року
«Сабанчієва та інші проти Росії» (*Sabanchiyeva and Others v. Russia*), № 38450/05, ЄСПЛ 2013
(витяги)
«Салдуз проти Туреччини» (*Salduz v. Turkey*), № 36391/02, ЄСПЛ 2008
«Сассі та Бенчеллалі проти Франції» (*Sassi and Benchellali v. France*), №№ 10917/15 та
10941/15, 25 листопада 2021 року
«Свінарєнко та Сляднєв проти Росії» (*Svinarenko and Slyadnev v. Russia*) [ВП], №№ 32541/08 та
43441/08, ЄСПЛ 2014 (витяги)
«Семаш проти Франції» (*Semache v. France*), № 36083/16, 21 червня 2018 року
«Сервулу е Ассосіадус— Сусієдаде де Адвогадус”, РЛ та інші проти Португалії» (*Sérvulo &
Associados — Sociedade de Advogados, RL and Others v. Portugal*), № 27013/10, 03 вересня
2015 року
«Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], № 21980/04, 12 травня 2017 року
«Стівенс проти Мальти» (*Stephens v. Malta*), № 11956/07, 21 квітня 2009 року
«Стомахін проти Росії» (*Stomakhin v. Russia*), № 52273/07, 9 травня 2018 року

—Т—

«Тагаєва та інші проти Росії» (*Tagayeva and Others v. Russia*), № 26562/07 та 6 інших, 13 квітня
2017 року
«Таксет проти Бельгії» (*Taxquet v. Belgium*) [ВП], № 926/05, ЄСПЛ 2010
«Таніш та інші проти Туреччини» (*Taniş and Others v. Turkey*), № 65899/01, ЄСПЛ 2005-VIII
«Тімофєєв та Поступкін проти Росії» (*Timofeyev and Postupkin v. Russia*), №№. 45431/14 та
22769/15, 19 січня 2021 року
«Тімурташ проти Туреччини» (*Timurtaş v. Turkey*), № 23531/94, ЄСПЛ 2000-VI

—У—

«Узун проти Німеччини» (*Uzun v. Germany*), № 35623/05, ЄСПЛ 2010 (витяги)

—Ф—

«Філліпс проти Сполученого Королівства» (*Phillips v. the United Kingdom*), № 41087/98, ЄСПЛ
2001-VII
«Фіногенов та інші проти Росії» (*Finogenov and Others v. Russia*), №№ 18299/03 та 27311/03,
ЄСПЛ 2011 (витяги)

«Фрайле Ітурральде проти Іспанії» (*Freile Iturralde v. Spain*) (ухв.), № 66498/17, 07 березня 2019 року

—X—

«Херрі Батасуна і Батасуна проти Іспанії» (*Herri Batasuna and Batasuna v. Spain*), №№ 25803/04 і 25817/04, ЄСПЛ 2009

«Хіні та МакГіннесс проти Ірландії» (*Heaney and McGuinness v. Ireland*), № 34720/97, ЄСПЛ 2000-XII

«Хмель проти Росії» (*Khmel v. Russia*), № 20383/04, 12 грудня 2013 року

«Хусейн (Абу Зубайда) проти Польщі» (*Husayn (Abu Zubaydah) v. Poland*), № 7511/13, 24 липня 2014 року

—Ч—

«Чаушев та інші проти Росії» (*Chaushev and Others v. Russia*), №№ 37037/03 та 2 інших, 25 жовтня 2016 року

—Ш—

«Шагін Алпай проти Туреччини» (*Şahin Alpay v. Turkey*), № 16538/17, 20 березня 2018 року

«Шімшек та інші проти Туреччини» (*Şimşek and Others v. Turkey*), №№ 35072/97 та 37194/97, 26 липня 2005 року

—Ю—

«Юксель Ердоган проти Туреччини» (*Yüksel Erdoğan v. Turkey*), № 57049/00, 15 лютого 2007 року

—Я—

«Явуз та Яйлалі проти Туреччини» (*Yavuz and Yaylalı v. Turkey*), № 12606/11, 17 грудня 2013 року

«Яновець та інші проти Росії» (*Janowiec and Others v. Russia*) [ВП], №№ 55508/07 і 29520/09, ЄСПЛ 2013